

אינטלקטואל ליברלי או לאומן אינטגרלי? קווי מתאר לביוגרפיה האינטלקטואלית של זאב ז'בוטינסקי

גל הדרי

מבוא

זאב ז'בוטינסקי (1880-1940) הוא אחד מאבות התנועה הלאומית שייסדה את החברה הישראלית.¹ הוא המייצג המובהק של הציונות הימנית החילונית במחצית הראשונה של המאה ה-20 ואחד המנהיגים הבולטים שלה עד מותו. ז'בוטינסקי האידאולוג והסופר סרטט קווי מתאר חשובים ביותר להתפתחותה של הציונות הימנית כולה, חשובים מעבר לזמנם. הרעיונות של האישים המובילים בימין הציוני עוצבו לא רק על ידי רוח התקופה, אלא גם בזכותן של אידאולוגיות מסוימות שרווחו באותה תקופה ועליהן למדו מניסיון אישי או מאחרים. לימוד הכתבים שלהם מאפשר לנו לזהות את מקורות ההשראה והידע המיוחדים להם. אין ספק שהשפעתם של מוחות מסוימים היתה רבה ומקורית משל אחרים. בראש ובראשונה ז'בוטינסקי נחשב המקור הרוחני של הימין הציוני או לפחות ההוגה של רוב רעיונותיו.² המרחב האינטלקטואלי של ז'בוטינסקי, כמו של הימין הציוני כולו, הוא אקלקטי. בתוכו מיוצגות השפעות של פוזיטיביזם מערב-אירופי, השכלה רוסית, לאומיות משיחית פולנית, נאו-

* המאמר מבוסס על עבודת המוסמך שכתב הדרי, בהנחייתם של פרופ' יחיעם ויץ ורד"ר גל גרזון באוניברסיטת חיפה: גל הדרי, 'צדק חברתי במחשבתו של זאב ז'בוטינסקי', חיפה 2010. אבקש להודות למנחי העבודה ולפרופ' אריה נאור על הערותיו המועילות. תודתי נתונה למכון ז'בוטינסקי בישראל על תמיכתם בכתיבת עבודה זו.

1 זאב צחור, 'לדיון מחודש באישיותו ובתורתו של ז'בוטינסקי', האומה, 150 (2002), עמ' 129-132.

2 Yaacov N. Goldstien, 'Labour and Likud: Roots of their Ideological-Political Struggle for Hegemony Over Zionism, 1925-1935', *Israel Affairs* (8), 1 (2002), p. 80

רומנטיציזם וזרמים ותתי-זרמים נוספים בקונטקסט ציוני.³ אחת הבעיות בניסיון לתאר את תפיסת עולמו של ז'בוטינסקי נעוצה בעובדה כי חוקרים רבים פירשו את הטקסטים פירוש מגמתי וסלקטיבי או לא עמדו על מכלול המשמעויות והניואנסים המפוזרים בכתביו, אשר מוצאים מהקשרם לעתים תכופות. המחקר על ז'בוטינסקי והתנועה הרוויזיוניסטית נוטה להיות א-היסטורי ולא מדויק.⁴ ברוב המקרים המחקר על תפיסת עולמו של ז'בוטינסקי נוטה להיות חרד-ממדי בניתוחו. רעיונותיו הוכנסו לתיבות ותויגו כשייכים לאידאולוגיה כזו או אחרת. במקרים אחרים הודו החוקרים כי אי אפשר לקטלג את רעיונותיו בזרם מחשבה אחד, אלא הם מושפעים מכמה מקורות שונים ואף סותרים.⁵ המקרה האקוטי ביותר שתופעה זו ניכרת בו היא המרכזיות בכתביו – מחשבתו הלאומית. מטרת המאמר שלפנינו היא היכרות רחבה יותר עם הביוגרפיה האינטלקטואלית של ז'בוטינסקי עד 'המלחמה הגדולה' ב-1914 בנוגע לתפיסתו את הלאומיות. היכרות זו תתרום להתמודדות עם שאלת סיווגו של ז'בוטינסקי כלאומן או ליברל ועם ההשפעה של המונח 'גזע' על דיון זה. היריעה איננה מתפרשת על יותר מגבול הזמן הזה בשל מיעוט המקורות בידינו על השפעותיהם של מפעלים אינטלקטואליים חשובים על חייו ועל הגותו. סקירת הביוגרפיה האינטלקטואלית עשויה לתת לנו נקודת מבט טובה יותר על ההשפעות הרעיוניות שהוא ינק והושפע מהן בנוגע לתפיסת הלאומיות ולשאלת הגזע.

האקלים האינטלקטואלי של התקופה

המאה ה-19 התאפיינה באופטימיות גדולה, כביטחון עצמי ובאמונה בקדמה שאפפה את שמי אירופה. בעולם המדע וגם בשיח הציבורי שלטה הפרדיגמה ה'פוזיטיביסטית' במדעי הטבע, במדעי החברה ובמדעי הרוח כאחד.⁶ במפנה

Yaacov Shavit, *Jabotinsky and the Revisionist Movement, 1925-1948* 3
(1988), pp. 19, 23, 109-111

Jan Zouplna, 'Revisionist Zionism: Image, Reality and The Quest For 4
Historical Narrative', *Middle Eastern Studies* (44), 1 (2008), pp. 3, 20-23

גדעון שמעוני, האידיאולוגיה הציונית, הוצאת ספרים על שם י"ל מאגנס, ירושלים 5
2001, עמ' 220-221.

Michael Biddiss, 'Intellectual and Cultural Upeaval, 1890-1945', in: 6
Nicholas Atkin, *Themes in Modern European History*, Routledge, London
2009, pp. 82-89

המאה ה-20 (*Fin de siècle*) התגבשה הרגשה של ירידה כללית ביצירתיות ובחינויות שזוהתה עם קדמה, מודרנה ומשבר התרבות הבורגנית. המודרנה בתפיסתם של אנשי התקופה נחשבה משבר ערכי, תרבותי ואינטלקטואלי. שטחיות וחוסר מעוף היו לפי השקפה זו תוצרי הבורגנות והאידיאולוגיה הליברלית.⁷ השאיפה לטפח אישיות אותנטית אשר תגבר על מכשולים ותפרוץ דרך הניווט התרבותי והפוליטי עמדה במרכז הגותם של אינטלקטואלים רבים באותה תקופה.⁸ בתקופה שבין 1890 ל-1930 היתה 'פילוסופיית החיים' (*Lebensphilosophie*) לייצוג בולט של 'רוח התקופה' (*Zietgeist*). מרכיב מרכזי בגישה זו היה המרד הטוטלי בסדרי החברה, אשר התבטא בקרב קבוצות אמנים, אגודות סטודנטים, אידיאולוגיות פוליטיות ותנועות נוער. גישה זו תקפה את המדע המודרני ואת התקדמות הטכנולוגיה, ערערה על קדושת התבונה והידע, והעלתה על נס את האי־רציונלי, האנטי־מודרני והאנטי־ליברלי.⁹

משבר הרוח לא פסח גם על האינטלקטואלים היהודים אשר הושפעו מרוחות ההשכלה והחילון שנשבו ברחבי אירופה. הזוהות העצמית והתרבות היהודית עמדו במבחן מתמיד למול השינויים שהתחוללו בסביבתם.¹⁰ התמודדות עם משבר קיום כזה אילצה את היהודים להתבונן בעצמם ולגבש זהות בעולם משתנה. 'המצב המודרני' כפה על היהודים באירופה פיתוח תודעה היסטורית מזן כלשהו. קצב האירועים החיש את הצורך בהתמקמות בתוך קבוצות השתייכות כאלה ואחרות, אך בעת ובעונה אחת היכולת להיכלל בהן נעשתה כרוכה בקשיים רבים. יהודי אירופה היו שרויים בקונפליקט פנימי מתמיד בין זהותם הדתית והלאומית ובין התרבות האירופית. גם המחשבה האירופית עמדה במתח שבין הכרה ברלטיביזם תרבותי ופלורליזם כפי שהציג הרדר ובין תפיסה אליטיסטית של עליונות תרבותית. העולם המודרני, על פי גישת ההשכלה, משתתף בתהליך היסטורי המתקדם לעבר יצירה של תרבות עילית אוניברסלית. בפני האדם האירופי השותף לתרבות העילית ניצבת ההזדמנות להיות 'אזרח העולם'. היהודים מיצבו את עצמם בין התרבות האירופית ובין המסורת היהודית באופנים שונים שנעו בין התבדלות מוחלטת ובין התבוללות גמורה.¹¹

7 יותם חותם, גנוסיס מודרני וציונות: משבר התרבות, פילוסופיית החיים והגות לאומית יהודית, הוצאת הספרים על שם י"ל מאגנס, ירושלים 2007, עמ' 16-17.

8 שם, עמ' 24.

9 שם, עמ' 88.

10 פול מנדס־פלור, קידמה ונפתוליה: מאבקם של אינטלקטואלים יהודים עם המודרנה, עם עובד, תל אביב 2010, עמ' 32-43.

11 שם, עמ' 44-52.

היהודי המודרני נלכד בסחף של תהליך החילון שעבר על אירופה והתפרץ בעצמה רבה לקראת סוף המאה ה-19. הוא אימץ לעצמו במידה כזו או אחרת את האתוס הליברלי של התקופה. האידאל הליברלי קסם ליהודים האירופים כטומן בחובו את החירות להשתלב בחברה כשווה בין שווים ולהיפטר ממוסרות הדת ומעול המצוות. האפשרות לטפח את האישיות האינדיבידואלית וכישרון ויזמה אשר יתוגמלו בהתאם. חירות המחשבה והפעולה, ההכרה העצמית כאינדיבידואל חופשי, משכו באופן סטיכי יהודים מוכשרים ובעלי יזמה. האפשרות למימוש עצמי הגלומה בשחרור המתהווה היתה לרוב אטרקטיבית יותר מאשר הנאמנות השורשית למסורת האבות. הלאומיות שהתחזקה בתודעתם של בני אירופה הרגישה את הרגשת שותפות הגורל ההיסטורית של העמים. הפתוס הלאומי אשר אמור לאגד את השותפים בעלי זהות ומטרות משותפות מאיים על היסודות הליברליים ועומד לעתים בסתירה ליסודות הליברלים המעניקים חירות פעולה לאינדיבידואל החופשי.¹²

יותר מאשר בכל תקופה אחרת היה העולם היהודי במאה ה-19 פתוח להשפעה של כמעט כל תאוריה אשר היתה בסדר היום האינטלקטואלי והמדעי, וכמעט כל תאוריה נמצאה מתאימה למקרה היהודי. רעיונות נפוצו במהירות רבה והגיעו גם לידיעת ציבור משכיל רחב. כתבו עליהם לא רק הוגי דעות נחשבים, אלא גם משכילים ופובליציסטים, והם ראו אור בכתבי עת ובעיתונות והיו לחלק בלתי נפרד מהשיח הציבורי ומתמונת עולמו. את מקומם של רעיון ההתגלות ורעיון הבחירה החליפו מונחים כגון 'רוח מיוחדת', 'גניוס', 'פסיכיקה קולקטיבית' ו'ניסיון היסטורי'. משכילים אלה מצאו בתאוריות של דרווין וספנסר – ועוד יותר באלה של באקל¹³ ורנאן – מפתחות חדשים להבנת ההיסטוריה של עם ישראל.¹⁴ נהוג לתחם את השפעתם של באקל, ספנסר

12 שם, עמ' 211-212.

13 הנרי תומס באקל (Buckle, 1821-1862), היסטוריון בריטי. הנציג הבולט של ההשקפה האנתרופואגורפית הפוזיטיביסטית במחצית השנייה של המאה ה-19. בקרב האינטלקטואלים היתה מקובלת התאוריה שלו על הקדמה ועל תפקידם של האינטלקטואלים וההשכלה ביצירת הקדמה הציביליזיונית. שביט טוען כי הפרשנות של ז'בוטינסקי למשנתו של באקל מסולפת לגמרי (לא כדאי להוציא מכלל אפשרות שפרשנות זאת סלקטיבית); יעקב שביט, 'השימוש של משכילים יהודים במזרח אירופה במשנתו של הנרי תומס באקל', ציון: רבעון לחקר תולדות ישראל, 39 (1984), עמ' 409-411.

14 יעקב שביט ויהודה ריינהרץ, דרווין וכמה מבני מינו: אבולוציה, גזע, סביבה ותרבות – יהודים קוראים את דרווין, ספנסר, באקל ורנאן, הקיבוץ המאוחד, בני ברק 2009, עמ' 303-306.

ורנאן לשנות השבעים עד שנות התשעים של המאה ה-19. בשנות התשעים, כך הטענה המקובלת, התפוגגה השפעתם והתחלפה בהשפעות אחרות – של ניטשה, של שופנהאואר, של 'פילוסופיית החיים' ושל נאורומנטיציזם – אולם רעיונות אלה המשיכו להשפיע על אינטלקטואלים יהודים גם במאה ה-20.¹⁵ יתכן שז'בוטינסקי התוודע לכמה מהרעיונות דרך עיבודם על ידי אישים כמו תאודור הרצל ויוסף קלוזנר, שגם הם הושפעו מהוגים אלו.

אחד ההוגים המשפיעים ביותר, אשר עקבותיו הורגשו בעצמה רבה כל המאה ה-20 בקרב יהודים ולא יהודים כאחד, הוא פרידריך ניטשה. אפשר לטעון כי בסוף המאה ה-19 היתה השפעתו של ניטשה מידבקת בקהילות היהודיות במזרח אירופה. היהודים פנו אל הגותו של ניטשה בעיקר כיחידים בחיפוש אחר זהות חדשה ואותנטית כ'אדם חדש'. כמה מהם יכלו להשתכנע כי על פי הגותו, המדינה העברית עשויה להיות אמצעי אידאלי להתפתחותם של יחידים סגולה.¹⁶ בלט לעין פרדוקס בהימשכותם העזה של אינטלקטואלים וסופרים ציונים אל ניטשה. הפרדוקס נעוץ בנטיות הסותרות המאפיינות אותם כי מול הנטייה לביטוי לאומי ולהקמת חברה חדשה, המאמינה בתכלית ובקדמה היסטורית מכרעת, עומד הוגה דעות בעל עמדה אינדיבידואליסטית קיצונית. יעקב גולומב מעניק בהקשר זה לז'בוטינסקי את התואר 'אחד ממעריציו הציונים הדגולים של ניטשה'.¹⁷ ז'בוטינסקי מעיד על עצמו: 'אם קראנו יחד – ספרות זרה קראנו, התוכחנו על ניצשה ועל שאלות המוסר [...] אז ידענו את גורקי רק מתוך סיפוריו הקצרים, הד לתורת ניצשה בתלבושת רוסית'.¹⁸ 'מי היה בימי בנעורינו מורם ונביאם של כל המציתים, שבאשמתם (או בזכותם) בוערות עכשיו כל הגדרות בעולמנו? שמו היה ניטשה'.¹⁹ ההגות הציונית התפתחה תוך כדי דיאלקטיקה בין שני מקורות: המחשבה המערבית והמסורת היהודית. ההוגים היהודים נאלצו להתמודד עם המורכבות שבמתח המתמיד בין שתי

15 שם, עמ' 62-63.

16 יעקב גולומב (עורך), ניטשה בתרבות העברית, ירושלים: הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, ירושלים 2002, עמ' 8-21.

17 שם, 'זורתסתרא בירושלים: ניטשה בציון', בתוך: חיים זליגמן ויעקב גורן (עורכים), זרמים במחשבה האירופאית במאה העשרים: בהשפעתם על היהדות והתנועה הציונית, יד טבנקין, רמת אפעל 2007, עמ' 14-25. גולומב טוען כי אי-הבנתו של נורדאו את ניטשה עיצבה את התנועה הרוויזיוניסטית, שם, עמ' 15.

18 ז'בוטינסקי, 'סיפור ימי', בתוך: כתבים: אוטוביוגרפיה, הוצאת ע. ז'בוטינסקי, ירושלים תש"י (1950), עמ' 21, 33. בהוצאה זו ראו אור 18 כרכים של כתבי ז'בוטינסקי, מאכן ואילך הכוונה ב'כתבים' היא להוצאה זו.

19 שם, כתבים: על ספרות ואמנות, עמ' 189.

מערכות מחשבה אלו. מתח זה התחדד לקראת סוף המאה ה־19, על מורכבותה ותהפוכותיה. ההגות והביטויים האינטלקטואליים של הציונות ניצבים בין רוח התקופה והתרבות האירופית האוניברסלית ובין הייעוד והייחוד של ההווה היהודית הפרטיקולריסטית. פילוסופיית החיים והשיח הדרוויניסטי משתקפים גם בטעמו האמנותי של ז'בוטינסקי. הדואליות בין אינדיבידואליזם ואנרכיזם ובין לאומיות ליוותה אותו כל ימי חייו. כך למשל ניכר במאמרו 'סנקביץ' (1919), 'דרוש לנו דור מייסד ובונה [...] אנשי דימיון בריא ורצון חזק השואף להתבטא במלחמת החיים. דוסטויבסקי או קנוט המסון לא יחנכו לנו דור כזה'.²⁰ הדת והלאום השזורים יחדיו במידות שונות כזוהת היהודית היו נתונים לפרשנות ולשינוי מתמידים.²¹ נעשו ניסיונות מגוונים מצד אינטלקטואלים ציונים למזג בין שני המקורות הללו לכדי סינתזה רעיונית שתהיה בסיס להלכה ולמעשה. קיים דיון במחקר אם ז'בוטינסקי אכן מחויב למסורת היהודית מצד אחד ולרעיונות של התרבות המערבית מצד אחר או שמא השימוש שלו בסמלים ובדימויים מעולם היהדות נועד לשרת את הלאומיות. על כל פנים, נראה כי ז'בוטינסקי היה שרוי במאבק פנימי וחיצוני בין המחויבות הלאומית מכאן ובין זו האינדיבידואלית-ליברלית מכאן.²²

במאה ה־19 התפתחה זהות בורגנית אשר ביטאה את עצמה בכל תחומי החיים. חלק חשוב מזהותה העצמית התפתח מהנגדתה לזו של הפרולטריון כזוהת נגד. עד סוף המאה ה־19 גיבשה הבורגנות האירופית זהות אחידה, אורח חיים ותודעה נבדלת. הזוהת הבורגנית כללה רעיונות משותפים בתחרות, הישגיות, רציונליות ושלטון החוק. האדם הבורגני היה טיפוס רציונלי הבטוח בעצמו וביכולתו להשיג את מטרותיו. ערכים כמו 'מדע', 'קדמה' ו'חופש' היו נר לרגליו של הבורגני האירופי. הבורגנים חלקו טעם דומה והעדפות משותפות בנוגע לאמנות ול'תרבות גבוהה'. חשיבות רבה ניתנה לנוהג על פי כללים מוסכמים ולעמידה בלוחות זמנים. גינוני נימוסים, ניקיון והיגיינה וקודים אֶפְנֵתִים היו דפוסי התנהגות מקובלים.²³

תהליכי המודרניזציה והתיעוש האינטנסיביים חוללו תמורות מרחיקות לכת במודעות העצמית ובתפיסת המציאות של הבורגנות האירופית. תקופת המשבר של מפנה המאה, הנקראת גם 'משבר הליברליזם', הביאה עמה פחד ותסכול

20 שם, עמ' 164.

21 חותם, גנוסיס, עמ' 101-102.

22 שם, עמ' 200.

23 רינה פלד, 'האדם החדש' של המהפכה הציונית: השומר הצעיר ושורשיו האירופיים, עם עובד, תל אביב 2002, עמ' 37-39.

מהצעידה אל עבר הלא נודע. הבורגנות הליברלית עמדה בעין הסערה, והאשמות באחריות למשבר של המודרנה כונו אליה מצד הסביבה ואף מתוכה עצמה. בדבר פנו הנאורומנטיים לחיפוש אחר חזון אוטופי על אודות קהילה אנושית חדשה ו'אדם חדש'. האוטופיזם שהתפתח ניסה להפיח תקווה חדשה ולהתגבר על מציאות ושינויים קיצוניים באמצעות פתרונות רדיקליים עוד יותר. האדם המודרני נלכד בתהום שנפערה בין הפסימיזם ושלילת המצב הקיומי ובין הפרץ והגעש של הנפש ההרואית. בעיה אקוטית עבור הדור החדש והצעיר היתה ההשתלכות כפרטים בתוך חברת ההמונים המנוכרת.²⁴ 'רוח התקופה' הכריחה למעשה את היהודים באירופה להיכלל באחת (או יותר) ממערכות המחשבה או האידיאולוגיות הגדולות שפיתו את אירופה וסחפו בעיקר את הנוער ואת הצעירים. היהודים, אשר סבלו מאנטישמיות מתמשכת ומדירה, הרגישו הכרח לממש את עצמיותם כחלק מקולקטיב רעיוני גדול יותר. כמה מהם המירו זאת בהצטרפות לתנועה הלאומית, אחרים בחרו בתנועות פוליטיות מקומיות או בין-לאומיות, והשאר השתדלו להיטמע בחברה הסובבת ובתרבותה.

אחד המוטיבים הרעיוניים והתרבותיים המרכזיים במחשבה הציונית היה זה של 'האדם החדש'.²⁵ מונח מפתח זה הוא האנטיזה ליהודי הגלותי, הנוצר תוך כדי 'שלילת הגולה' על גזניה. המונחים 'הכללה' ו'הדרה חברתית' נשאלו מהתרבות ומהפוליטיקה באירופה באותה תקופה, בעיקר מהאידיאולוגיה של תנועות תיקון ומהפכה למיניהן. 'האדם החדש' הוא פרויקט אשר קשור בעבותות למודרנה ואף אחד מתוצריה. מונח זה חולץ בתרבות המערבית המודרנית, אך במהותו נשאר כמות שהוא, כלומר עולם חדש המפציע מחורבותיו של הסדר הישן שלפני המהפכה. מעשה זה מוביל את החברה הדקדנטית לעבר חזון אוטופי של התחדשות משחררת. מעניין לראות כי גם בכמיהה זו ישנו פרדוקס אשר מעצב את היסודות האוטופיים של תכניות חברתיות למיניהן. לכאורה האינדיבידואל משוחרר מכבלי העבר וחופשי לפעול כרצונו, אולם המציאות החדשה שנוצרת מכפיפה אותו למימוש פרקטיקות קולקטיביסטיות מדכאות.²⁶

24 שם, עמ' 46-64.

25 Yitzhak Conforti, "The New Jew" in the Zionist Movement: Ideology and Historiography, *Australian Journal of Jewish Studies*, 25 (2011), pp. 87-118; על הצירוף 'היהודי החדש' במשנתו של ז'בוטינסקי ראו: Arye Naor, 'Jabotinsky's New Jew: Concept and Models', *Journal of Israeli History: Politics, Society, Culture* (30), 2 (2011), pp. 141-159.

26 שם, עמ' 11-20. ראו גם: אניטה שפירא, 'המיתוס של היהודי החדש', בתוך: גולומב, ניטשה בתרבות העברית, עמ' 113-128.

הקוסמופוליטיות של אודסה

מתחילת שנות השמונים של המאה ה־19 עד 1917 ניתנה באימפריה הצארית עדיפות למדיניות של תיעוש מהיר וכלכלה קפיטליסטית.²⁷ השכבה המשכילה דיברה צרפתית, למדה וקראה בגרמנית, הושפעה מכתבים אירופיים ורכשה טעם מערבי. מלבד ההשפעה של צרפת וגרמניה, לאיטליה היתה השפעה חזקה על תפיסותיהם החברתיות, התרבותיות והפוליטיות של הרוסים ולהפך.²⁸ בהמשך לכך התפתח פולמוס אינטלקטואלי בין המצדדים בתרבות המערבית ובין הסלאבופילים – המצדדים בתרבות המקומית הסלאבית.²⁹ לקראת סוף המאה התחזק הקשר לתרבות המערבית, והיא הצליחה להיטמע בכל תחומי החיים.³⁰ פרדוקס הוא כי המחשבה המערבית סיפקה לרוסים קטגוריות אינטלקטואליות של לאומיות כמו 'הרוח הרוסית' (Russian Soul), אשר בעזרתן הם ביססו בסופו של דבר את עליונותם על המערב.³¹ לצד ההתפתחות הכלכלית, תקופה אופטימית זו היתה בבחינת רנסנס לתרבות, לחינוך ולאמנויות.³² באותה תקופה שררה אווירה של התנגדות לחוזה היד שהפעיל הצאר, וזו לא היתה מוגבלת רק למהפכנים ולאינטליגנציה. עם התרחבות ההשכלה והחינוך בכתי ספר תיכוניים ובאוניברסיטאות, התפשט האנטגוניזם למשטר הצאר.³³

- Denis J. B. Shaw, *Russia in The Modern World: A New Geography*, 27
Blackwell, Oxford 1999, pp. 24-30; Charles E. Ziegler, *The History of
Russia*, Greenwood Press (1999), Westport, Conn, pp. 68-69
- Daniel L. Schlaflly Jr., 'The Great White Bear and The Cradle of Culture: 28
Italian Images of Russia and Russian Images of Italy', *Kritika: Explorations
in Russian and Eurasian History* (9), 2 (2008), pp. 389-406
- V. G. Makarov, 'Pax Russia: The History of The Eurasianist Movement 29
and The Fate of The Euroasianists', *Russian Social Science Review* (49), 6
(2008), pp. 50-53
- Pierre R. Hart, 'The West', in: Nicholas Rzhevsky (ed.), *The Cambridge 30
Companion to Modern Russian Culture*, Cambridge University Press,
Cambridge 1998, pp. 95-99
- Robert C. Williams, *Russia Imagined: Art, Culture and National Identity*, 31
1840-1995, P. Lang, New York 1999, pp. 4-18
- Paul Dukes, *A History of Russia: c. 882-1996*, Macmillan, London 1998, 32
pp. 196-202; Geoffrey Hosking, *Russia and Russians: A History*, Belknap
Press of Harvard University Press, Cambridge, MA 2001, pp. 344-352;
Ziegler, *The History*, pp. 71-75
- Robert Service, *A History of Modern Russia*, Harvard University Press, 33
Cambridge, MA 2005, pp. 4-19

תפנית היסטורית-חברתית בחיי היהודים באימפריה הרוסית חלה בשנים 1881-1917. ההתנקשות באלכסנדר השני נתלתה על צווארם של היהודים, וממשיכו אלכסנדר השלישי וניקולאי השני תמכו במגמה האנטי-יהודית המוסדית, החוקית והעממית.³⁴ המחצית השנייה של המאה ה-19 היתה ללא ספק תקופת משבר עבור היהודים ברוסיה.³⁵ גל פוגרומים ואלימות נגד יהודים בתחילת שנות השמונים של המאה ה-19 שטף את רחבי האימפריה הרוסית והגיע לעיר אודסה ב-1905.³⁶ הפרעות בקישינב בשנת 1903 חקוקות כנקודת מפנה הן בחייו של ז'בוטינסקי והן בהיסטוריה של עם ישראל.³⁷ בתקופה זו הורחקו יהודים מתפקידי מפתח, תחום מושבם הוגבל והופעל עליהם הנומרוס קלאוזוס.³⁸ פקידי האימפריה הרוסית ראו בעצם קיומם של היהודים ובאופיים בעיית מדיניות מתמשכת ואף פגע רע.³⁹

ז'בוטינסקי, בהיותו דור שני של בורגנים יהודים טיפוסיים, נולד בעיר הקוסמופוליטית אודסה ובילה בה את שחר נעוריו. העיר אודסה היתה למרכז דינמי של מוסדות יהודיים, ובה היתה לאינטליגנציה השפעה גוברת במחצית השנייה של המאה ה-19.⁴⁰ עיר רוסית זו היתה קרובה לבירות של מרכז אירופה ומערבה יותר מאשר לשטייטלים שבמזרחה. אמו, אשר הגיעה מרקע יהודי

- Hosking, *Russia and Russian*, pp. 341-344 34
- Jonatan Frankel, *Crisis, Revolution and Russian Jews*, Cambridge University Press, Cambridge 2009, pp. 15-31 35
- Shlomo Lambroza, 'The Tsarist Government and The Pogroms of 1903-1906', *Modern Judaism* (7), 3 (1987), 287-296 36
- Monty Noam Penkower, 'The Kishinev Pogroms of 1903: A Turning Point in Jewish History', *Modern Judaism* (24), 3 (2004), pp. 187-216 37
- Heinz-Dietrich Lowe, 'Pogroms in Russia: Explanations, בנושא ראו גם: Comparisons, Suggestions', *Jewish Social Studies*, 11 (2004), pp. 16-23
- Liliana Riga, 'Ethnonationalism, Assimilation, and The Social World of The Jewish Bolsheviks', in: *Fin de Siècle Tsarist Russia*, *Comparative Studies in Society and History*, 48 (2006), p. 766 38
- Eli Lederhendler, 'Classless: On The Social Status of Jews in Russia and Eastern Europe in Late Nineteenth Century', *Comparative Studies in Society and History*, 50 (2008), p. 516 39
- Brian Horowitz, 'How Jewish Was Odessa? The Society For The Promotion of Enlightenment As an Innovative Agent of an Alternative Jewish Politics', in: Samuel C. Romer and Blair A. Ruble (eds.), *Place, Identity and Urban Culture*, Washington DC: Woodrow Wilson International Center For Scholars – E-text, *Odesa and New Orleans* 2008, pp. 9-18 40

מסורת, חונכה על ברכי התרבות האירופית והשפה הגרמנית. באודסה לא היה רובע יהודי, והיהודים היו מפוזרים בין המיעוטים הרבים אשר התגוררו שם. חיי היהודים בעיר היו משוחררים יחסית מהטרדת הסביבה מצד אחד, ומצד אחר הוויי המסורת התורנית היה רופף. כך, ליהודי האודסאי הטיפוסי היה יחס גמיש מאוד ליהדות, וז'בוטינסקי לא היה שונה בנקודה זו. ז'בוטינסקי הצעיר ספג בשקיקה את ערכי הרוח הרוסיים והמערב-אירופיים. להלן רשימה חלקית של אנשי הרוח הרוסים שהכיר במידה כזו או אחרת: פושקין, לרמנטוב, טורגנייב, טיוצ'ב, טולסטוי, צ'כוב, גורקי, גוגול, דוסטויבסקי, לסקוב וביילינסקי, הרצן ולאווורוב, מיכאלובסקי וקרופוטקין. באותה התלהבות שקרא את הספרות הרוסית, העמיק את ידיעותיו בתוצרים התרבותיים והאינטלקטואליים של מערב אירופה במידת קנאות מרשימה.⁴¹ לדוגמה, הסיפור הקצר ששלח לסופר הרוסי המפורסם קורולנקו בשנת 1898 נכתב בהשפעת הסופר הצרפתי פול-מארי ורלן.⁴² אפשר לזהות באמנים היהודים ברוסיה לקראת סוף המאה ה-19 ז'הות דואלית'. אמנים אלה היו מיוחדים בכך שהיו חלק מהדור הראשון והאחרון של אינטלקטואלים יהודים שהשתייכו שווה בשווה לתרבות הרוסית ולתרבות היהודית. תמיד התרחש מאבק בין שני אלמנטים אלו בזהותם, ועובדה זו ניכרה ביצירותיהם. הרגשה חזקה זו של גורל דואלי היתה לגורם דומיננטי בחייהם האישיים והאמנותיים. עוד באמצע המאה נשבו בקרב בני הנעורים רוחות חזקות מכיוון תנועת ההשכלה, אך הכבוד והערכה למסורת נשמרו.⁴³ בראייה לאחור סיפר ז'בוטינסקי על ההתלבטות המכריעה שעמד בפניה: תהילה כסופר רוסי או הצטרפות להנהגה הציונית.⁴⁴ גם כאשר היתה הציונות למוקד חייו העיקרי,

41 יוסף שכטמן, זאב ז'בוטינסקי: פרשת חייו, א, קרני, תל אביב 1959, עמ' 14, 24-28; שמואל כץ, ז'בו – ביוגרפיה של זאב ז'בוטינסקי, א, דביר, תל אביב 1993, עמ' 23-17. ז'בוטינסקי, אוטוביוגרפיה, עמ' 11-24; Michael Stanislawski, *Zionism and The Fin de Siècle: Cosmopolitanism and Nationalism from Nordau to Jabotinsky*, University of California Press, Berkeley 2001, pp. 121-127

42 Ibid., pp. 116-117. ורלן (1844-1896) נחשב אחד המשוררים המייצגים של מפנה המאה ושל זרם הסימבוליזם בספרות הצרפתית והעולמית.

43 Musya Glants, 'Between Two Worlds: The Dual Identity of Russian-Jewish Artists in The Late Nineteenth Century', in: Michael Berkowits, Susan Tananbaum and Sam Bloom (eds.), *Forging Modern Jewish Identities: Public Faces and Private Struggles*, Vallentine Mitchell, London 2003, pp. 180-186

44 ז'בוטינסקי, אוטוביוגרפיה, עמ' 51. לספרות והלשון העברית ברוסיה של הימים ההם נודע מקום חשוב בעליית הלאומיות היהודית, ראו: David Aberbach, 'Hebrew

הוא לא הפסיק מעולם להיות סופר רוסי. בכל הזדמנות שעמד ז'בוטינסקי בפני אפשרות פרישה, הוא הצהיר על כוונתו להקדיש את מרצו לספרות.⁴⁵ לאחר שהתפטר מהנהלת ההסתדרות הציונית ב-1923 אמר לד"ר פרלמאן: 'אם וייצמאן ייצא – או יאולץ לצאת – יש לו "שעשוע": כימיה. ואני, ה"שעשוע" שלי זאת ספרות. במקרה כזה אעסוק בדאנטה. אני מטבעי יושב-אוהל, והבריות תמיד סחבו אותי לפוליטיקה'.⁴⁶ כאשר עמדה תנועתו לפני המשאל שיכריע בעד פרישה מההסתדרות הציונית והקמת הצ"ח הוא ביטא את רחשי לבו: 'אם המשאל ייתן תשובה חיובית, אבנה הסתדרות ציונית חדשה: אם לא – אהיה סוף סוף לסופר – אני באמת כולי רעבון, מאה ספרים מתרוצצים בראשי!⁴⁷

אחד ההבדלים בין הציונות בראשיתה ובין תנועות לאומיות אחרות הוא האהדה של הציונות לקוסמופוליטיות. נטייה זו היתה מסימני המצב היהודי שהוליד את הציונות: מצב של אוכלוסייה עירונית משכילה. קוסמופוליטיות זאת מתבטאת בתחושה ובתודעה של חוסר קרבה מיוחדת לבני העם שהארם שייך אליו ביולוגית, ואף בהתנגדות לשייכות זו ולמחויבות הכרוכה בה בשם הזכות לחירות, ליצירה ולפרטיות. התודעה הקוסמופוליטית של יהודים משכילים נוצרה רק בשנות השישים והשבעים של המאה ה-19 בהקשר התרבותי והספציפי של רוסיה הצארית. ברוסיה התפתחו ויכוחים עזים על זהות ועל תרבות בהקשר הקוסמופוליטי. בעיני הליברלים הרוסים הובנה קוסמופוליטיות כשייכות לתרבות מערב אירופה, שנחשבה גם בעיני הרוסים ליברלית ונאורה מהתרבות הרוסית ומפותחת ממנה. תרבות מערב אירופה נתפסה כפסגת התרבות האנושית, והיתה שם נרדף לקוסמופוליטיות.⁴⁸

מצבם של יהודי רוסיה הצארית באמצע המאה ה-19 הטח את הכף לכיוונה של קוסמופוליטיות פאן-אירופית, יותר מאשר יהודים בארצות אחרות. יהודים

Literature and Jewish Nationalism in The Tsarist Empire, 1881-1917', in: Zvi Gitelman (ed.), *The Emergens of Modern Jewish Politics: Bundism and Zionism in Eastern Europe*, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh, Pa 2003, pp. 132-150

Alice Nakhimovsky, *Rusian-Jewish Literature and Identity: Jabotinsky, Babel, Grossman, Galich, Roziner, Markish*, Johns Hopkins University Press, Baltimore 1992, pp. 45-46

46 שכתמן, פרשת חייו, ב, עמ' 18.

47 שם, עמ' 14.

48 חמוטל בר-יוסף, 'הציונות והקוסמופוליט היהודי', בתוך: אניטה שפירא, יהודה ריינהרץ ויעקב הריס (עורכים), עידן הציונות, מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, ירושלים 2000, עמ' 127-129.

אלה למדו מהשפה הגרמנית והושפעו מתרבותה והתגוררו סמוך למיעוטים אחרים. מלבד הרוסיפיקציה שלהם, שרתה עליהם רוח התרבות של מערב אירופה. היהודים ברוסיה, ובייחוד הסופרים בזמן 'תור הכסף' הרוסי, נדרשו להלך בין זהותם היהודית ובין התרבות הרוסית והתרבות האירופית. ברוסיה ראו רבים בכניעה לקוסמופוליטיזם התנוונות תרבותית המונעת קדמה, ואילו במערב אירופה הצביעו הליברלים על הלאומנות ועל הלאומיות כפיגור תרבותי. בקרב היהודים התעוררה השאלה אם אפשר לאמץ בעת ובעונה אחת את הייחודיות הלאומית ואת הקוסמופוליטיזם. משבר האמונה בקוסמופוליטיות עיצב את הציונות לא פחות, ואולי יותר, מרעיונות רומנטיים שהפיהו חיים בתנועות הלאומיות אשר התעוררו באותה עת.⁴⁹ דואליות זו בין הזהות היהודית הלאומית של ז'בוטינסקי לזו האוניברסלית והאירופוצנטרית ליוותה את הגותו ואת יצירתו לאורכך ולרוחבך.

אודסה בבחינת עיר ואם, בבחינת מטרופולין, היתה לז'בוטינסקי מקור לא אכזב של גאווה. הוא קרא לעצמו 'יליד כבל' ותיאר את 'כבל שלר' במילים: 'עיר-זלעפות אשר בה נכרך היה כל שובל של עניין מקומי ומסתבך בצורה זאת או אחרת בעניינים ובבעיות בהיקף עולמי'. לז'בוטינסקי היתה אודסה לא עיר סתם, לא אחת מערי השדה של רוסיה, אלא 'מוקד תבל' אשר עליה אמר 'העיר הגדולה והיפה ביותר בעולם היא אודיסה',⁵⁰ ועל כך הוסיף בביוגרפיה שלו:

לא ראיתי עיר קלת-מזג כמוה; ואינני אומר זאת כזקן המאמין שככתה השמש ברקיע, מפני שאיננה מחממת אותו כקודם. את מיטב ימי נעורי בליתי ברומא, גם בוניה גרתי בהיותי צעיר, ויכולתי להשוות את 'האקלים' הרוחני בקנה-מדה שווה: אין כאודיסה – כלומר, אודיסה של הדור ההוא – לרוך-העליזות ולשכרון הקליל המרחפים באוויר, ללא צל ורמז של סכך נפשי או טראגיקה מוסרית.⁵¹

דרך נוספת לבחון את השפעתה של 'תקופת אודסה' בראייה כללית על ז'בוטינסקי היא דרך הרומן השני שלו חמשתם (1936), אשר נכתב על עיר הולדתו.⁵² רומן זה, המתאר את חיי היהודים במפנה המאה באודסה, נכתב

49 שם, עמ' 130-135.

50 שכטמן, פרשת חייו, א, עמ' 57-58.

51 ז'בוטינסקי, אוטוביוגרפיה, עמ' 16.

52 Barry P. Scherr, 'An Odyssey: Vladimir Jabotinsky's The Five', *Slavic Review* (20), 1 (Spring 2011), p. 94

ברוסית ופורסם לראשונה בשלמותו ב־1936 בפריז.⁵³ הרומן מתאר את ההצלחה הזמנית ואת הכישלון הסופי של ההתבוללות ברוסיה הצארית. רומן זה הוא יצירה ספרותית שהיא מעין אוטוביוגרפיה או השתקפות פנימית של אדם ותקופה. הרקע הוא אודסה בתקופת נעוריו, סיפורה של משפחה יהודית שעברה תהליך רוסיפיקציה, ודרכה הוא חוזה בעלייתה ובנפילתה של היהדות באודסה מתחילת המאה ה־20 עד המהפכה הרוסית.⁵⁴ להבדיל מהרומן 'שמשון' שנכתב ברוסית, 'חמשתם' הוא רומן רוסי. האווירה והסגנון של העלילה ומאפיינים נוספים מזכירים את כתיבתו של טורגנייב. נראה כי השפעתו ניכרת, והסגנון של העלילה מוסיף למסורת הדקדנטית של תחילת המאה ה־20.⁵⁵ עם זאת, 'חמשתם' יכול להיות המשך התמה של הרומן 'שמשון' במובן זה של מאבק פנימי בין הייעוד הלאומי ובין התודעה הקוסמופוליטית. העלילה הנוגה והטרגית מקשרת אותנו מעט לעולמו הפנימי של ז'בוטינסקי, אשר נשמר מחשיפה כל חייו הציבוריים. אנו עדים להשתפכות הנוסטלגית ולערגה לתקופה היא, שלפני האידאולוגיות הגדולות, בעיר הקוסמופוליטית, התמימה והאופטימית. דרך יצירה זו אנו מבינים את החשיבות של האקלים התרבותי והאינטלקטואלי של אודסה בעיצוב מחשבתו.

מאוסה לאיטליה ובחזרה

באפריל 1898 יצא ז'בוטינסקי, בעודו תלמיד גימנסיה, ככתב חוץ של העיתון אודסקי ליסטוק ללימודים באוניברסיטת ברן.⁵⁶ באוניברסיטה החל ללמוד משפטים, ולראשונה למד על משנת קרל מרקס. בהסכמת מערכת העיתון, בסתיו באותה שנה, עבר ללמוד באוניברסיטת רומא. באוטוביוגרפיה שלו

53 ז'בוטינסקי התחיל לפרסם רומן זה בהמשכים בראווייט הפריזאי ב־1933.
 54 Michael Stanislawski, 'Interduction', in: Ze'ev Jabotinsky, *The Five: A Novel of Jewish Life in Turn-of-the-Century Odessa*, Cornell University Press, Ithaca 2005, pp. xiii-xiv
 55 Alice Nakhimovsky, 'Vladimir Jabotinsky, Russian Writer', *Modern Judaism* (7), 2 (1987), pp. 169-170; Stanislawski, *Fin de Siècle*, pp. 227-237
 56 באוטוביוגרפיות ובמחקרים נוספים מתואר נאום ציוני שנשא כביכול ז'בוטינסקי. אין סימוכין שכבר גיבש עמדה ציונית מחייבת, ותעיד על כך תקופת שהותו הנטולה יצירה ואינטראקציה עם היהדות והציונות. סטאניסלבסקי טוען כי הסצנה של הנאום עוותה והוצאה מהקשרה, השוו: שכתמן, פרשת חייו, עמ' 33-34, Stanislawski, *Fin de Siècle*, 131-130.

הצהיר כי איטליה היא מולדתו הרוחנית יותר מאשר רוסיה, אף ששהה בה שלוש שנים בלבד. יותר מכך, ז'בוטינסקי טען שם כי כל התייחסותו לבעיות הלאום, המדינה והחברה נתגבשה ב'תקופה האיטלקית'. ברומא נהג להסתובב בחברת סטודנטים וצעירים בני גילו ולעסוק בעניינים אשר קוסמים לנפשם של בני הנעורים. כל אותה תקופה הוא כמעט שלא בא במגע עם יהודים אחרים או התעניין בנושאים הקשורים ליהדות. כעבור חצי שנה כבר דיבר איטלקית שוטפת, אם כי המשיך לכתוב סיפורים, שירים וכתבות לעיתון ברוסית. חוויה זו של התערות בהוויי החיים של אירופה השפיעה רבות על ז'בוטינסקי הצעיר בכל התחומים. חגיגת הנעורים והילולת החיים הנטולים דאגות מעוררות ספק בהיתכנות של ספיגת ערכים והשקפת עולם מחייבת ונוקשה. סגנונו האמנותי בהחלט הושפע מהעושר התרבותי של איטליה וליווה את יצירותיו הספרותיות.⁵⁷ לימים התלונן ז'בוטינסקי כי סגנונו הרטורי המושפע מההתלהבות האיטלקית מפריע לו. הוא ניסה לשנותו לסגנון 'רציני' יותר, אך ללא הועיל.⁵⁸ ז'בוטינסקי נקשר ונטמע באיטליה, והרעיונות שספג בה ליוו אותו בהמשך דרכו:

ארץ נחמדה היתה איטליה בימים ההם, על מפתן המאה העשרים. לו נדרשתי למצוא מילה המתארת במלואו את היסוד המשותף לכל זרמי המחשבה המדינית המתחרים שם בקרב הציבור, הייתי בוחר באותו המונח הנושן, שגם אז כבר היה ללעג בכל הפיות, ועתה הריהו לזרא ו'טרפה' ממש בעיני הנוער האיטלקי וגם העולמי: 'ליברליות'. מושג רחב, מעורפל הודות לעצם רוחבו: חלום של צדק בלי אונס, חזון כלל-אנושי הרקום מרחמים, סבלנות, אמון בטיבו וישרו המוסרי של בן-אדם [...] כל מה שקראתי אז על תולדות התחיה האיטלקית, נקשר ברוחי אולי שלא מדעתי, לרעיון המדינה העברית [...] עיקר חיי ברומא היה חיים, חיי צעיר בריא וקל-דעת ככל סביבתי האיטלקית. התבוללתי בסביבה זו עד אין-הבדל.⁵⁹

איטליה של מפנה המאה היתה זירה של תהפוכות פוליטיות, אידאולוגיות, חברתיות וכלכליות. המשבר של סוף המאה ה-19 הביא את המערכת הפוליטית באיטליה אל סף קריסה. המרקסизם סחף את האוניברסיטאות והיה למשנה הדומיננטית של האינטלקטואלים. אווירת המשבר נסכה חוסר ביטחון שכבר

57 שכטמן, פרשת חיי, א, עמ' 35-51: כץ, ז'בו, עמ' 24-29; ז'בוטינסקי, אוטוביוגרפיה, עמ' 27-33; אריה נאור, 'השפעת הרוח האיטלקית על ציונותו של ז'בוטינסקי', האומה, 175 (2009), עמ' 38-45; Ibid., pp. 133-144.

58 שכטמן, פרשת חיי, א, עמ' 91.

59 ז'בוטינסקי, אוטוביוגרפיה, עמ' 28-32.

היה באוויר מאז 1870. התמורה בכלכלה מסוף המאה פתחה פתח לאלו ששאפו כי המוסדות הליברליים יזכו ללגיטימציה בזכות השגשוג החומרי.⁶⁰ בשנת 1896 הצליחה איטליה להיחלץ מגל הבעיות הפוליטיות והכלכליות שהחל ב-1887. הצמיחה הכלכלית המהירה היתה ל'נס הכלכלי' הראשון, וזה נמשך עד תחילת מלחמת העולם הראשונה.⁶¹ האופטימיות ששררה באיטליה התבססה בעיקר על הכלכלה המתרחבת במהירות. המדינה כולה עברה תהליך של תיעוש מואץ של התעשיות הכבדות, אולם ההתרחבות היוצאת דופן ביותר היתה בתעשיות החדשות – כימיקלים, תעשיית חשמל ומיכון. ההפתחות הכלכלית המהירה עודדה את התפיסה שבדרכים רבות איטליה הליברלית מתקרבת לדפוסי החיים של שאר אירופה. הערים הגדולות באיטליה חזו בהתפתחויות דומות לאלו שהיו במרכזים הגדולים באירופה. בשני העשורים האחרונים של המאה ה-19 הוקמו ערים עם רבעים חדשים כמו אלו של פריז, וינה וברלין.⁶² מלבד השגשוג הכלכלי, חל בתקופה זו שינוי חברתי ותרבותי, וזה התבטא בעלייתם של זרמים אינטלקטואליים כמו סוציאליזם, לאומיות, אנרכיזם ופוטוריזם.⁶³ התקדמות נרשמה בשדה המדעים, ופריחה ניכרה בתרבות בכלל ובאמנויות בפרט.⁶⁴

על רקע התקדמות המודרנה והטכנולוגיה, המשברים הפוליטיים והחברתיים, ייצג הפוטוריזם במלואה את 'רוח הזמן' של המערב בתחילת המאה ה-20. הפוטוריזם הופיע כתנועה מהפכנית המתנגדת לאמונות המקובלות והקיף את האמנויות, הפוליטיקה והחברה. הוא דחה כל קשר עם העבר, והטיף בלהט משיחי להופעתו של 'אדם חדש' ורקונסטרוקציה טוטלית של החברה. הפוטוריזם היה חלק מתופעה אירופית רחבה יותר של 'ההלאמה של ההמונים',

Christopher Duggan, *A Concise History of Italy*, Cambridge University Press, Cambridge, England 2000, p. 171

Martin Clark, *Modern Italy*, Longman, Harlow, England 1996, p. 119

Paul Corner, 'State and Society, 1901-1922', in: Adrian Lyttelton (ed.), *Liberal and Fascist Italy – 1900-1945*, Oxford University Press, Oxford 2002, pp. 18-19

באיטליה שלפני מלחמת העולם השנייה התפשטה תרבות פוליטית חתרנית ורדיקלית (*Soversivismo*). הלך רוח זה שגשג וגילם תחושות של מקומיות, אנטי-מדינתיות ואנטיקורקליזם: "Soversivismo": The Radical Political Culture of Otherness in Liberal Italy', *Journal of Political Ideologies* (12), 2 (2007), pp. 147-148

Charles L. Killinger, *The History of Italy*, Greenwood Press, Westport, Conn 2002, pp. 129-130

שהובילו מוסדות שונים בעזרתם של אינטלקטואלים משפיעים. התנועה שילבה אמנות ואסתטיקה עם אולטרה-לאומיות. היא השתייכה לזרם גדול יותר וחילוני לגמרי שהובילו משוררים כמו גבריאל ד'אנונזיו⁶⁵ ופיליפו תומאסו מארינטי.⁶⁶ מבחינה פוליטית, היא שילבה רטוריקה אנרכיסטית ותפיסות לאומיות ואירדנטיות קיצוניות. המניפסט הפוטוריסטי (*Manifesto Futurista*) של מארינטי, שהיה מעין מסמך יסוד של התנועה, פורסם רק ב־20 בפברואר 1909 ביומון הצרפתי המוביל *La Figaro*.⁶⁷ כמה מעקרונותיו של ראש בית"ר לעתיד – כמו אנטי־קלריקליזם, הקשר בין האדם לטכנולוגיה והדחף לשחרור הרצון והפוטנציאל היצירתי – פקדו במידה כזו או אחרת את מחשבתו. נראה כי הרקע האינטלקטואלי של הפוטוריזם, ולא העקרונות הפוליטיים שלו, השפיע על ז'בוטינסקי כפי שהשפיע על רבים אחרים באירופה.

לימודיו של ז'בוטינסקי באוניברסיטת רומא לא נצמדו לתכנית לימודים מסודרת ומאורגנת. הוא ביכר לטעום ממגוון תחומים על פי התעניינותו, ובכלל זה סוציולוגיה, היסטוריה, משפטים ופילולוגיה. ז'בוטינסקי למד ממורים שונים בפקולטה למשפטים והתעניין בין היתר במשפט ובתולדותיה של רומא. אחד המורים היה אנטוניו לבריולה, 'מרקסיסט פרגמטי' שלימד את ז'בוטינסקי פילוסופיה, היסטוריה ואתיקה. לבריולה התחיל באסכולה ההגליאנית, אך 'גילה' את מרקס ב־1890. בין השאר הוא תרגם את המניפסט הקומוניסטי לאיטלקית והשפיע על קרוצ'ה וגראמשי.⁶⁸ השפעתו של לבריולה נמשכה גם בשיחות לאחר שעות הלימודים, כמו שנהג לעשות עם יתר תלמידיו. השקפת עולמו של ז'בוטינסקי בעניין עקרון המוניזם, התפקיד של היחיד בקדמה ההיסטורית וההתנגדות לקבלת 'חוקי ברזל' בהיסטוריה נסמכה במידה מסוימת

65 D'Annunzio (1863-1938) – משורר, סופר ומחזאי איטלקי. ז'בוטינסקי העריך מאוד את האמנות ואת הפוליטיקה שלו, ואף תרגם משירתו לעברית, ראו: Stanislawski, *Fin de Siècle*, pp. 140-141

66 Marinetti (1876-1944) – משורר ואידאולוג איטלקי, מייסד התנועה הפוטוריסטית. ז'בוטינסקי התייחס באוטוביוגרפיה שלו לפוטורליזם כמבוא לתנועת מוסוליני ולפשיזם, וכתב שבימיו באיטליה הם לא ידעו על מארינטי, ראו: ז'בוטינסקי, *אוטוביוגרפיה*, עמ' 29.

67 Daniele Conversi, 'Art, Nationalism and War: Political Futurism in Italy (1909-1944)', *Sociology Compass* (3), 1 (2009), pp. 92-95

68 Harry Hearder, *Italy: A Short History*, Cambridge University Press, Cambridge, UK 2001, p. 219.

על השפעתו של לבריולה. השפעה זו נמשכה כל חייו האינטלקטואליים ונטתה לכיוון הסוציאליסטי במיוחד עד המהפכה הרוסית ב-1917.⁶⁹ מורה נוסף שהשפיע על מחשבתו של ז'בוטינסקי לא פחות, ואולי אף יותר, היה אנריקו פרי, תלמידו של לומברוזו, קרימינולוג וסוציאליסט. פרי היה מורו של ז'בוטינסקי למשפט פלילי ואחד ממיצגיה של האסכולה הפוזיטיביסטית בסוציולוגיה הקרימינלית. פרי הדגיש את התהליך היוצר ואת ההסתגלות היוצרת, וניסה למזג בין למארק, ספנסר ומרקס בגישה של 'אבולוציה יוצרת' של האדם. ז'בוטינסקי התרשם מאישיותו ומיכולותיו הרטוריות של פרי, שהיה גם ציר סוציאליסטי. הוגים איטלקים היו נחושים לגלות את מרחבי הסוציולוגיה ומדעי המדינה בעזרת רעיון האבולוציה, שקנה שביטה באותה עת. הרברט ספנסר הציע רעיונות שיגשרו בין הביולוגיה ובין החברה האנושית. ספרו של פרי סוציאליזם והמדע הפוזיטיבי (1894) הכה גלים וזכה להכרה בין-לאומית. פרשנותו לרעיון האבולוציה הספנסריאנית כבסיס לסוציאליזם המדעי היא דוגמה מרתקת לתהליך קליטתם של הוגים איטלקים את הרעיונות של ספנסר. עובדה זו מעידה על חשיבות ההקשר בפרשנות של תאוריות מדעיות ומראה כי תאוריות יכולות להתפרש בהתאם לצרכים אישיים של אדם ותקופה.⁷⁰

שני פרופסורים מלומדים שהשפיעו על ז'בוטינסקי הם מאפאו פאנטאלאוני ובנדרטו קרוצ'ה. פאנטאלאוני, שז'בוטינסקי מזכיר במאמרו 'משבר הפרולטריון',⁷¹ עסק במחקר בין-תחומי של הכלכלה והסוציולוגיה, ויצירתו העיקרית 'עקרונות הכלכלה הטהורה' (1889) נחשבה פורצת דרך. ז'בוטינסקי מזכיר אותו כמי שעסק רבות בביקורת על המרקסיזם וייתכן כי ממנו שאב את היסודות התאורטיים של הכלכלה החופשית. בנדרטו קרוצ'ה, פילוסוף של ההיסטוריה, מוזכר על ידי ז'בוטינסקי במאמרו 'מרד הזקנים', בעניין חשיבותה של האסתטיקה בתהליך ההיסטורי.⁷² קרוצ'ה הגה את אחת התאוריות של ההיסטוריה המקוריות והמשפיעות ביותר במאה ה-20. תאוריית 'ההיסטוריציזם האבסולוטי' ביקרה

69 יעקב שביט, מרוב למדינה – התנועה הרוויזיוניסטית: התוכנית ההתיישבותית והרעיון החברתי 1925-1935, יריב-הדר, תל אביב 1978, עמ' 152-154.

70 Naomi Beck, 'Enrico Ferri's Scientific Socialism: A Marxist Interpretation of Herbert Spencer's Organic Analogy', *Journal of the history of Biology*, 38 (2005), pp. 305, 322

71 זאב ז'בוטינסקי, 'משבר הפרוליטאריאון' [1932], בתוך: יוסף נדבה (עורך), עקרונות מנחים לבעיות השעה, מכון ז'בוטינסקי בישראל, תל אביב 1985, עמ' 34.

72 שם, 'מרד הזקנים' [1936], בתוך: זאב ז'בוטינסקי, לתיקונו של עולם: משנתו החברתית והכלכלית של זאב ז'בוטינסקי, המסדר על שם זאב ז'בוטינסקי, תל אביב 2001, עמ' 88.

בחריפות את הרעיונות של תנועת הנאורות. במחקריו ניסה למצוא קונספט חדש של תבונה בשל הוויכוח על רציונליזם ועל אי-רציונליזם. הוא גם בחן את תפקידה של התרבות מול פוליטיקה ארציונלית.⁷³ קרוצ'ה, כמו ג'ובאני ג'נטילה, ניסה לפתח פילוסופיה שתחבר חשיבה היסטורית לפעולה קונקרטי. ג'נטילה הגיע לטוטליטריות, ולעומתו, ההיסטוריון הרדיקלי של קרוצ'ה הוביל אותו ליצור מבט ליברלי יותר של החברה. מאז 1896 מרד קרוצ'ה נגד קאנטיאניזם, הגלניזם, פוזיטיביזם, מרקסיזם ורעיונות נוספים מהמאה ה-19 כדי להכין את איטליה לקראת עידן חדש. אף שקרוצ'ה התעניין תחילה בביקורת ספרות והיסטוריה, הוא בנה מערכת פילוסופית שלמה, ובה אסתטיקה, לוגיקה ואתיקה.⁷⁴

אחת ממערכות החשיבה החברתיות שכבשו את דמיונם של בני התקופה היא התאוריה האנרכו-אינדיבידואליסטית. מחשבה זו היא תוצר של התאוריה הפוליטית של הנאורות שניסחו הרציונליסטים מהמאה ה-18, הבטוחים בתבונתו של האדם ובאפשרות לקדמה מוסרית ואינטלקטואלית. בתאוריה זו מתקיים מתח תמידי בין ערכי הליברליות של האינדיבידואל כמו 'עצמאות', 'אוטונומיה' ו'פרטיות' מצד אחד מול הערכים 'קהילה' ו'סולידריות' מצד אחר. ז'אן ז'אק רוסו היה מאבות הרעיון האנרכיסטי המודרני ויצר את האקלים הרעיוני שאפשר את צמיחתה של מסורת זו.⁷⁵ אקלים זה השפיע על מחשבתם של הוגים אירופים נוספים שהיו חוליות בגנאלוגיה הרעיונית של מונחים ואידאות על סמך תפיסתם את הרעיון הכללי. למרות השוני בין התפיסות הפילוסופיות של הרעיון האנרכיסטי, איחדה את כל הדוגלים בו התקווה למוטט את המחיצה בין השלטון האוטוריטרי ובין האינדיבידואל על ידי ביטול הממשל והקמתה של קהילה מוסרית שכל פרט בה יתנהל כרצונו. האנרכיסטים לא השכילו לפתור את הסתירה בין הצרכים וחזויותיו של האינדיבידואל ובין אלו של הקהילה. האנרכו-אינדיבידואליסטים הם קבוצה אחת מגי רבות שהתערובת הרעיונית שלה לא הצליחה למצוא תנועה שמייצגת אידאולוגיה הומוגנית.⁷⁶

73 Girolamo Imbrulia, 'Benedto Croce and The Problem of Enlightenment', *History of European Ideas*, 36 (2010), p. 101

74 Rik Peters, 'Italian Legacies', *History and Theory*, 49 (2010), p. 115-118

75 נראה כי לרעיונותיו של רוסו היתה השפעה על תפיסותיו. אפשר לזהות ניצנים לכך בתאוריה הכלכלית שלו. הוא תיאר כמנהיג רעיוני משפיע במאמרו 'המבעיר' [1912], **כתבים: רשימות, עמ' 17.**

76 Stephen B. Whitaker, *The Anarchist-Individualist Origins of Italian Fascism*, Peter Lang, New York 2002, pp. 17-18

ז'בוטינסקי חזר לאודסה לחופשת הקיץ ב-1901 והחל לכתוב עבור מערכת העיתון אודסקי נובוסטי. נושאי כתיבתו של ז'בוטינסקי היו רבים ומגוונים, וכמעט שלא עסקו כלל בנושאים מדיניים. בסתיו 1901 הועלה מחזהו בתאטרון העירוני של אודסה, מחזה פררפיציפיסטי בשם 'דם'. ב-1902 הועלה מחזה נוסף שלו בשם 'לאדנו', שהציג את דמותו האינדיבידואליסטית-קיצונית של גיבור העלילה; זה לא זכה להצלחה. במרכז חייה הרוחניים של אודסה עמד 'החוג הספרותי-אמנותי', שהיה בימה לדיון בנושאים שונים עבור אינטלקטואלים מקומיים.⁷⁷ רוב האנשים שהגיעו למפגשים אלה השתייכו לזרם הסוציאליסטי-מרקסיסטי אשר כונה בצופן 'קולקטיביזם'. המשטרה החשאית של הצאר היתה בכל מקום, והטלת ספק במשטר הקיים עלולה היה לעורר חשד לחתרנות ולהביא למעצר. ז'בוטינסקי הביא מאיטליה תפיסה שונה של סוציאליזם מהולה ברעיונות אנרכו-אינדיבידואליסטיים.⁷⁸ בספריית ביתו נמצאו ספריהם של מקס שטירנר,⁷⁹ באקונין,⁸⁰ מארקס, פרודון,⁸¹ ספנסר,⁸² קרופטקין, לאוורוב ומיכאלובסקי. באביב 1902 הוא נעצר בעוון החזקת פרסומים אסורים ונכלא עם קבוצת מהפכנים.⁸³ הוא הודה כי איננו אנרכיסט משום שהוא מקבל את ההכרח

77 בפליטון מרתק מ-9.2.1903, שפורסם במקור באודסקי נובוסטי, הוא תיאר בכישרון רב את ההווי של החוגים לספרות ואמנות. בחלק הראשון הוא יצא כנגד ביקורת על מהות התוכן בחוגים. בחלק השני הוא ביקר אנשים אשר הרביקו לעצמם תווית אידאולוגית מסוימת ורביקו בה עד סוף ימיהם. הוא טען כי המאה ה-20 תהיה מזיגה מלאה ואמתית של כל התורות והניגודים, בלי לוותר על מהותם. המטרה היא ביסוסו המדעי של האידאליזם המוסרי. זאב ז'בוטינסקי, 'בחוגים לספרות ולאומנות', האומה, 132 (1998), עמ' 463-467. כיומיים לאחר פרסום זה הוא פרסם המשך דיון בן שני חלקים על אידאליזם ומטריאליזם. מינה גראור, כתבי זאב ז'בוטינסקי – ביבליוגרפיה: 1897-1940, מכון ז'בוטינסקי בישראל, תל אביב 2007, עמ' 59.

78 שכטמן, פרשת חייו, א, עמ' 52-61; כץ, ז'בו, עמ' 30-35.

79 Stirner (1806-1856) – אחד מאבות האנרכו-אינדיבידואליזם. מחשבתו השפיעה על ניטשה ועל ההגות הניהיליסטית והאקזיסטנציאליסטית אחריו, ראו: David Leopold, 'Max Stirner', *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (2008).

80 Bakunin (1814-1876) – אנרכיסט רוסי, ביקר את מארקס, אך קבע כי על היחיד להתנגד לכל צורה של כפייה.

81 Proudhon (1809-1865) – אנרכיסט צרפתי, אחד ממייסדיו הרעיוניים של האנרכיזם.

82 Spencer (1820-1903) – פילוסוף בריטי, אחד המשפיעים ביותר בתקופתו. ז'בוטינסקי פרסם מאמר עליו ועל 'פילוסופיה היסטורית' שלו ב-27.11.1903, ראו: גראור, ביבליוגרפיה, עמ' 78.

83 שכטמן, פרשת חייו, א, עמ' 61-62.

של המדינה, אך נאומו – שכותרתו היתה 'אינדיבידואליזם וקולקטיביזם' – עורר תרעומת בקרב שומעיו:

האינטרסים של היחיד הם ראשונים-במעלה, והחברה האידיאלית היא זו המשרתת את האינטרסים הללו.⁸⁴ יוצרי הקידמה ומחולליה אינם ההמון אלא היחיד. משה, ישו, אריסטו, אפלטון, דקארט, קאנט, מיכלאנג'לו, דה-וינצ'י, שקספיר, פאסטר, בטהובן [...] הם שהאירו להמונים את הדרך לחיים טובים יותר. בלי אופיו האישי אין מותר לאדם מן הבהמה: והקולקטיביזם המאורגן משתק, ואפילו קוטל, את סגולותיו האופייניות של האדם. בשבילי, כמו בשביל כל אוהבי החופש, אין תל נמלים או מושבה של דבורים יכולים לשמש דוגמא לאנושות. משטר קולקטיביסטי, המשעבד את אישיות הפרט, אינו עדיף על משטר של פיודליזם או אוטוקרטיה. 'השוויון והצדק' של משטר כזה יהיו מבוססים על ייצור, חלוקה וצריכה מאורגנים – שאת כולם יתאם השלטון, ואם משהו לא יסתגל לארגון הזה, תנחת עליו ידו הכבדה של אותו שלטון, או שיתלו אותו על עץ – בשם השוויון והצדק. לא: אלף פעמים צדק באקונום כשאמר למרקס שאם יצליחו הפועלים להקים את המשטר החדש שמארקס מטיף לו יהיה זה שלטון-עריצות לא פחות מקודמו. כל היחידים שווים, ואם יהיו אשר יפלו בצד הדרך במצעד אל הקידמה, חייבת החברה לעזור להם לעמוד על רגליהם.⁸⁵

84 חברה אוטופית כזו הוא תיאר במאמרו: 'האמת על האי טריסטן דה-רוניה' (1930), כתבים: אומה וחברה, עמ' 267-302.

85 התאוריה והשיח הנטורליסטי והדרוויניסטי השפיעו במידה רבה על ההגות של התקופה. Kropotkin (1842-1921) השתמש רבות בתיאורים מעולם החי כאנלוגיה למצב החברתי, ראו: Simon King, *Insect Nations: Visions of The Ant World*: From Kropotkin to Bergson, InkerMen Press, UK 2007, pp. 27-42; Mark E. Borello, "Mutual Aid" and "Animal Dispersion": An Historical Analysis of Alternatives to Darwin', *Perspectives in Biology and Medicine*, 47 (2004), pp. 15-29. Mandevill (1670-1733). משל זה אתגר את ההוגים של הכלכלה המדינית במאה ה-18, ראו: Louis C. Rutledge, 'The Fable of The Bees By Bernard Mandeville (1670-1733) and It's Influence in Literature and Economic Theory', *American Entologist*, 3 (2006), pp. 134-136.

מ'המולדת הרוחנית' אל הלאומיות

מקובל לציין את שנת 1903 כשנה שז'בוטינסקי קיבל עליו את הפעילות עבור הרעיון הציוני; הוא קיבל עליו את ארגון ההגנה העצמית של היהודים מפני פרעות באודסה, ואולם קשה לדעת אם אכן כבר היה בעל הכרה ציונית מפותחת.⁸⁶ ז'בוטינסקי החל להתעניין בנושא לעומק וקרא את האוטואמנציפציה של פינסקר, כתבים ציוניים של הרצל ושל ליליינבלום ואת הפרוטוקולים מחמשת הקונגרסים הציוניים וכן ספרות אנטי-ציונית. מאותה שנה ואילך עסק ז'בוטינסקי בהנהגה ובעשיית נפשות לרעיון הציוני. ז'בוטינסקי יצא כל חייו למסעות תעמולה רבים ברחבי העולם וכינה את עצמו "סוכן-נוסע" של הציונות, "תושב מסילות-הברזל".⁸⁷ לאחר השתתפותו בקונגרס הציוני השישי ב-1903 היה שותף בוועידת הלסינגפורס ב-1906, שעסקה בתביעות לשלטון עצמי של הלאומים בתוך האימפריה הצארית. בשלהי 1907 הגיע ז'בוטינסקי לוונייה כדי לחקור את הבעיה הלאומית, את זכויות המיעוטים ואת תנועות התחייה הלאומיות. במשך כשנה הוא התעמק בספרות המחקר, ובין היתר למד את עבודותיהם של רודולף שפרינגר (קארל רנר), ארנסט רנאן, הרמן פון הנריט, לודוויג גימפלוביץ', גאורג ילניק, בליצ'לי, פ"ר נוימן, פאסקואלה מאנצ'יני, אורל פופוביץ' ול' ברנהארט. ב-1912 הגיש עבודת מחקר בנושא 'מדינה ואומה', שעסקה בצדדים החוקיים של אוטונומיה למיעוטים לאומיים, ועמד בבחינה לקבלת דיפלומה של מוסמך למשפטים מאוניברסיטת ירוסלאבל.⁸⁸

השפעת פעילותו החובקת עולם של ז'בוטינסקי מתקשרת למחקר המוכיח כי קיים קשר הכרחי בין גלות ללאומיות בהיסטוריה המודרנית. השפעתה של חוויית הגלות על האינטלקטואל המהגר ועל תפיסתו את האומה שונה מהשפעתה על בני המעמדות האחרים.⁸⁹ גלות במאה ה-19 היתה חוויה משותפת לאינטליגנציה הגבוהה באירופה. תופעה זו היתה נפוצה גם בקרב רוסיים צעירים. מלבד מפגשים אישיים בין הגולים, היו גם חוויות אינטלקטואליות משותפות. תרבותם הפוליטית המשותפת היתה מסג שהותך באופן שונה בקרב כל אחד בנוגע לליברליזם, לסוציאליזם וללאומיות. לאחר קונגרס וינה ב-1815

86 דניאל קראפי, 'מבוא', בתוך: זאב ז'בוטינסקי – אגרות 1898–1914, מכון ז'בוטינסקי בישראל, ירושלים, 1992, עמ' יט-כ.

87 שכטמן, פרשת חייו – חלק ראשון, עמ' 87.

88 שם, 120–123: כץ, ז'בו, עמ' 67, 75.

89 Maurizio Isabella, 'Exile and Nationalism: The Use of The Risorgimento', *European History Quarterly*, 36 (2006), pp. 493, 513

היתה הלאומיות לאידאולוגיה אוניברסלית באירופה. הלאומיות האידאליסטית ראתה בכל אומה משימה מיוחדת שעליה להשלים, ובאותו זמן היא השתתפה במשימה הכללית של האנושות. כפי שתיאר זאת מאצ'יני, הלאומיות מגשימה את ההתפתחות ההרמונית והשלמה ביותר של כל הפוטנציאל האנושי. לאומיות מבחינתו מתווכת בין האינדיבידואל לאנושות. הלאומיות התרבותית האירופית והפרקטיקה של תודעה עצמית כמו שאנו תופסים אותה נבעו מאותו רגע ומאותו מקום בהיסטוריה.⁹⁰

למשל, את החשיבות שהעניקו הגולים לרעיון המופשט ביותר של איטליה פיתחו פטריוטים אשר רצו ליצור איטליה מדומיינת ולסרטט אותה כאומה הומוגנית, שלא כמציאות ההיסטורית. הדבר היה אופייני לתיאוריו של מאצ'יני את האומה האיטלקית בכתביו ובנאומיו הפומביים. למעשה, הגלות תיווכה באופן בלתי נמנע בין תרבויות שונות והשפעתן על האנשים שהביאו אותן בחזרה למולדתם. הם הביאו אתם תרמויות אבסורדיות, מבנים נפשיים וכלים אינטלקטואליים שהשפיעו על השיח הלאומי. מלבד ריענון זהותם התרבותית של הגולים, הם העלו לסדר היום גם בעיות מעשיות כמו חקיקת חוקה, פיתוח חברתי וכלכלי ואופי לאומי. התרבות הפוליטית וחילופי המיתוסים הפוליטיים והרעיונות הליברליים השפיעו מאוד על האמונות ועל הזהויות הלאומיות של הגולים.⁹¹ כפי שראינו, קורותיו של ז'בוטינסקי הושפעו מקשת עצומה של רעיונות שונים ומתרבויות מגוונות.

בשנים האחרונות, וכיחוד לאחר צאתו לאור של ספרו של סטאניסלבסקי, מתעורר שוב העניין בכיוגרפיה האינטלקטואלית של ז'בוטינסקי.⁹² קיים פולמוס הנסב בעיקר על השאלה איזו תרבות לאומית השפיעה על עיצוב תודעתו הלאומית העצמית בין היתר, הועלו אפשרויות שהיו אלה התנועות הלאומיות של הפולנים,⁹³ הרוסים והאוקראינים.⁹⁴ רוב החוקרים תמימי דעים

John Burrow, 'A Common Culture? Nationalist Ideas In 19th-Century European Thought', *History of European Ideas*, 32 (2006), pp. 335-339

Isabella, *Exile*, pp. 513-515

92 על מצב המחקר ראו: יעקב שביט, 'היכן היא "המולדת הרוחנית": על עדות אוטוביוגרפית של ז'בוטינסקי ועל פרשנויותיה', בתוך: אליעזר בן-רפאל ואחרים (עורכים), היהודים בהווה – כינוס ופיוזר: בהוקרה ליוסף גורני, יד יצחק בן-צבי, ירושלים, 2009, עמ' 47-54.

93 Yaakov Shavit, 'Politics and Messianism: The Zionist Revisionist Movement and The Polish Political Culture', *Studies in Zionism* (6), 2 (1985), pp. 229-246

94 שביט, בהסתמך על ספרו של קליינר, טוען כי הלאומיות הרוסית והלאומיות האוקראינית העסיקו אותו יותר מן הלאומיות האיטלקית. למעשה, נראה כי היחס

כי תפיסתו הלאומית של ז'בוטינסקי התעצבה בשל פועלה של תנועת התחייה האיטלקית (*Risorgimento*) וההגות האיטלקית,⁹⁵ בעקבות עדותו העצמית באוטוביוגרפיה שלו ובכתביו, שהוא מכתיר בהם את איטליה כמקור השראתו הראשי. מלבד זה, לעתים עולה השאלה מי השפיע על לאומיותו של ז'בוטינסקי יותר: מאציני או גאריבלדי?⁹⁶ לעומת הבכורה שניתנה ללאומיות האיטלקית בעיצוב מחשבתו של ז'בוטינסקי, סטאניסלבסקי טוען כי ללאומיות האיטלקית לא היתה שום השפעה עליו וכי הוא נשאר נאמן לעקרונות האינדיבידואליזם והקוסמופוליטניזם. שביט טוען כי טבעי להניח שרעיון התחייה הלאומית האיטלקית השאיר רושם עמוק על ז'בוטינסקי וכי הגיוני שיבקש למלא אותו,⁹⁷ אך כאן מתגלית סתירה, ושביט מסכם בטענה כי אין להניח שלז'בוטינסקי היתה אידאולוגיה לאומית מגובשת, ולכן גם לא ייתכן שהיא עוצבה על ידי הלאומיות האיטלקית. אם היתה השפעה כזו, היא תווכה על ידי ספרות עברית בארץ ישראל שסקרה את הלאומיות האיטלקית.⁹⁸ הטענה בדבר ההשפעה של הספרות העברית מארץ ישראל איננה נותנת תשובה מספקת. נכון ציין שביט כי ההגות האירופית, ובייחוד ההגות הלאומית בכלל וזו של ז'בוטינסקי בפרט, אקלקטית. דווקא משום כך קרוב לוודאי כי לפחות חלק מסוים מהפיגום לרעיון הלאומי של ז'בוטינסקי הושפע מהתרבות הפוליטית הלאומית באיטליה. גלותו של ז'בוטינסקי, שהתבטאה במסעותיו ברחבי הגלובוס, תרמה לגיבושה של המחשבה הלאומית שלו. הלאומיות, כמו שאר הרעיונות שצמחו באירופה, קיבלה גוונים שונים, ואלה הוצגו לראווה בשוק הרעיונות. כמעט בלתי אפשרי לזהות השפעה של אידאולוגיה טהורה של לאום כזה או אחר. למשל,

- של ז'בוטינסקי לתנועות לאומיות אלה וללאומיות הפולנית היה אינסטרומנטלי למדי ומותאם לצורכי השעה הפוליטיים. לביקורת על ספרו של קליינר ראו: Colin Shindler, 'Jabotinsky and Ukrainian Nationalism: A Reinterpretation', *East European Jewish Affairs* (31), 2 (2001), pp. 122-131
- 95 קיימות דוגמאות רבות: שביט, שם, הערה 5: נאור, 'השפעת הרוח', עמ' 38-45; יעקב מרקוביץקי, 'ז'בוטינסקי ואיטליה: ממולדת רוחנית לתעוב הפאשיזם', האומה, עמ' 141; ובייחוד ראו: שלמה אבינרי, הרעיון הציוני לגווניו: פרקים בתולדות המחשבה הלאומית היהודית, עם עובד, תל אביב 1980, עמ' 182-215.
- 96 שביט, שם, עמ' 50-53. על פועלם והגותם של מאציני וגריבלדי, Giuliana Limiti, 'Garibaldi and Mazzini: Thought and Action', *Journal of Modern Italian Studies* (13), 4 (2008), pp. 492-502
- 97 שם, עמ' 52.
- 98 שם, עמ' 52-54.

התרבות האיטלקית השפיעה על לאומים נוספים באירופה כמו על הרוסים⁹⁹ ועל האנגלים.¹⁰⁰ עם זאת, אין סיבה להניח נחרצות, כפי שטוען שביט, כי 'לא הריסורג'ימנטו האיטלקי ולא כתביהם של הוגי הלאומיות האיטלקית שימשו מופת והשראה לז'בוטינסקי'.¹⁰¹

המחשבה הלאומית תופסת מקום מרכזי ביותר במחקר על ז'בוטינסקי והושפעה באופן בלתי נמנע מן הביוגרפיה האינטלקטואלית שלו. ז'בוטינסקי התייחס לגורם הנפשי – הרצון – כדרך היחידה שדרכה הפרט מתקבל כחבר בקהילה הלאומית. 'גם כי ישעבד אותו היחיד את כל חייו לשירות האומה – גם זאת איננה סתירה בעיני: כך רצה – רצון ולא חובה'.¹⁰² האנושות מורכבת מאומות אשר מרימות כל אחת את תרומתה הייחודית ומסייעות לקדמה של האנושות כולה.¹⁰³ ז'בוטינסקי מצהיר כאן על הייררכייה ברורה, אך מה קורה כאשר היחיד אינו מעוניין להשתייך לאומתו? בדיסרטציה שלו משנת 1912 מצדד ז'בוטינסקי בדעתו של רודולף שפרינגר (קארל רנר), שהוא

99 ראו הערה 27 לעיל.

100 אף ז'בוטינסקי נחשב אנגלופיל ארוך מרבית חייו, עדיין לא נבדקה ההשפעה של הלאומיות האנגלית על מחשבתו. מחשבה לאומית זו היתה זרם רעיוני מרכזי שהפכה מסורות שונות של מחשבה חברתית באירופה. הוגים אנגלים במאה ה-19 הושפעו מכתביהם ומפעולותיהם של אנשי הריסורג'ימנטו, ובייחוד ממאצ'יני:

H. S. Jones, 'The Idea of The National in Victorian Political Thought', *European Journal of Political Theory* (5), 12 (2006), pp. 16-19; Harry W. Rudman, *Italian Nationalism and English Letters: Figures of The Risorgimento and Victorian Men of Letters*, Columbia University Press, New York 1940. על השפעת הניסיון הלאומי האיטלקי על גלרסטון ראו: D. M. Schreuder, 'Gladstone and The Italian Unification, 1848-1870: The Making of A Liberal?', *The English Historical Review* (85), 336 (1970), pp. 475-501.

101 שביט, 'היכן היא', עמ' 54.

102 ז'בוטינסקי, אוטוביוגרפיה, עמ' 38. נאור טוען כי בנושא 'הרצון החופשי' שאב ז'בוטינסקי את השראתו מהפילוסוף הגרמני עמנואל קאנט (Kant) ומניטשה, ראו: אריה נאור, "גם לאפיקורסים יש חלק בסניי": לביורור יחסו של ז'בוטינסקי למורשת היהודית, עיונים בתקומת ישראל, 16 (2006), עמ' 134-137.

103 ז'בוטינסקי, כתבים: בדרך למדינה, עמ' 308; שם, אוטוביוגרפיה, עמ' 38; שם, 'מבקרי הציונות' [1903-1905]; שם, כתבים ציוניים ראשונים, עמ' 38-40. על רעיון האומות כאבני בניין החיזיונות לרווחה האנושית ובסימביוזה בין לאומיות לאינדיבידואליות אפשר לקרוא בתמציתיות בתוך: ברוך זיסר, על ימין ועל שמאל: אשנב לשיח האידיאולוגי בן-זמננו, שוקן, ירושלים ותל אביב, 1999, עמ' 283-284; יעקב שביט, המיתולוגיות של הימין, בית ברל, צופית, 1986, עמ' 215.

מכנה 'הקולומבוס של האבטונומיה הלאומית'. האדם יהיה חופשי להחליף את לאומיותו כפי שהוא רשאי להמיר את דתו – בכפוף להצהרה מפורשת. ז'בוטינסקי תומך בגישה זו, אך מוסיף שייג שמתבטא בקבלת הסכמה מצד אחת העדות המאורגנות.¹⁰⁴

כללית, המחקר מציב את תפיסתו הלאומית באופן בינוני – ליברלית או אינטגרלית (או לחלופין פשיסטית-לאומנית).¹⁰⁵ לדעת חוקרים מסוימים, תפיסת הלאומית האינטגרלית עומדת בניגוד להגותו הדמוקרטית והליברלית בשאר תחומי החיים.¹⁰⁶ לדעת אחרים, תפיסתו הלאומית מושפעת ממקורות סותרים של פרוטו-פשיזם איטלקי וליברליזם אירופי. שביט גורס כי רבים מהכותבים בעניין תפיסתו הלאומית של ז'בוטינסקי חטאו בקריאה מגמתית, חלקית או סלקטיבית. חלק גדול ממה שנכתב הוא פולמוסי וחד-ממדי המבקש להוכיח שז'בוטינסקי 'צדק ככול' או 'טעה ככול'. לשיטתו של שביט, תשתית היסוד של השקפת עולמו הלאומית היתה פוזיטיביבית, ולא רומנטית. בעיני יריביו ומבקריו של ז'בוטינסקי, הרומנטיקה הלאומית (הלאומנית) באה לידי ביטוי מובהק ברעיון המיליטריזם, אך לגרסת שביט לטענה זו אין יסוד. דימוי זה של ז'בוטינסקי כלאומן אפשר לתלות לא רק ברעות קדומות ובקריאה סלקטיבית, אלא גם בפולמוס שהיה לו עם יריביו.¹⁰⁷ זאב צחור כתב כי עיקר הדיון בז'בוטינסקי נערך במאבקים הפוליטיים ובוויכוחים שאפיינו את הצינונות כל המאה ה-20. רוב החיבורים העוסקים בו פורסמו בכתבי עת ובהוצאות ספרים בעלי זיקה רעיונית לתנועתו או לתנועות היריבות.¹⁰⁸ המאבק בין תנועת העבודה לרוויזיוניזם היה חריף ביותר, ובו השוו בן-גוריון ואחרים בתנועתו את ז'בוטינסקי לפשיסטים, לנאצים ואף להיטלר.¹⁰⁹ מקור נוסף להיקלטות דימויו

104 זאב ז'בוטינסקי, 'ממשל עצמי של מיעוט לאומי', כתבים: אומה וחברה, עמ' 37-43.
 105 בעיות מהותיות בחקר מחשבתו הלאומית של ז'בוטינסקי ראו: יעקב שביט, 'זאב ז'בוטינסקי: בין לאומיות ליברלית ללאומיות רומנטית', גשר: כתבי-עת לעניינים יהודיים (47), 144 (2001), עמ' 27-36.
 106 רפאלה בילסקי בן חור, כל יחיד הוא מלך: המחשבה החברתית והמדינית של זאב ז'בוטינסקי, דביר, תל אביב 2000, עמ' 120.
 107 שביט, 'זאב ז'בוטינסקי', עמ' 29-35.
 108 זאב צחור, 'ז'בוטינסקי וז'בוטיסקאים', בתוך: אבי בראלי ופנחס גינור, איש בסער: מסות ומחקרים על זאב ז'בוטינסקי, הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, באר שבע תשס"ד (2004), עמ' 40.
 109 יחיעם ויץ. 'חטו של בן-גוריון לרביזיוניזם ולזרמיו', עיונים בתקומת ישראל, 19 (2009), עמ' 309.

של ז'בוטינסקי כפשיסט נעוץ ביחסיו שלו ושל תנועתו עם משטרים שנויים במחלוקת, ובייחוד עם המשטר הפשיסטי של מוסוליני.¹¹⁰ על כל פנים, גורם חשוב ביותר ושנוי במחלוקת אשר הוא חלק מתפיסתו את הלאום והלאומיות הוא הגזע.¹¹¹ המונח 'גזע' (Race) היה אחד המוקדים העיוניים שהעסיקו מאוד את בני התקופה כמו קאוטסקי ורנאן.¹¹² חוקרים כמו נאור, שמעוני ושביט מסכימים כי 'גזע' במחשבתו של ז'בוטינסקי הוא בעיקר מונח בעל חשיבות תרבותית וללא ממד הייררכי.¹¹³ לדעת אחרים כמו אבינרי ורצבי, מונח זה מטה לעתים קרובות את הכף במחקר בטענה כי תפיסתו הלאומית איננה ליברלית. אפשר לראות זאת בייחוד במאמרו של שלום רצבי אשר קושר בין ההשפעה ההכרחית של תפיסת הגזע של ז'בוטינסקי לכך שתפיסתו הלאומית אינטגרלית במהותה.¹¹⁴ הגזע והלאומיות שזורים זה בזה ומשלימים זה את זה. כמובן לא מן הנמנע שמחשבתו על הלאומיות השתנתה והתפתחה ברבות השנים.

ג'ון סטיוארט מיל נחשב אחד מאבות הליברליזם הקלאסי. ז'בוטינסקי ציין בכמה הזדמנויות שהוא חניך הזרם של אותו ליברליזם מבית מדרשו של מיל. הוא אף הזכיר את שמו במפורש במאמר מ-1919 המתייחס למניעת זכות ההצבעה מנשים בארץ ישראל על ידי הציבור החרדי.¹¹⁵ דיונים על מאפיינים לאומיים, ולאחר מכן תרבותיים, היו קשורים קשר הדוק בכריטיניה הוויקטוריאנית לדיונים על 'גזע'. מונח זה היה תכופות תחליף ל'אומה', ל'לאומיות' ול'אופי לאומי'. מיל עסק בשאלה אם אופי לאומי נוצר או הושפע מגזע או מגורמים פיזיים אחרים כמו אקלים. חוקרים מאוחרים יותר לא הצליחו להציבו בהקשר

Vincenzo Pinto, 'Between *Imago* and *Res*: The Revisionist-Zionist Movement's Relationship With Fascist Italy, 1922-1938', *Israel Affairs* (10), 3 (2004), pp. 90-109

111 על הקשר בין לאומיות לגזע בעיני ז'בוטינסקי ראו: שמעוני, האידיאולוגיה, עמ' 220-230.
112 ארנסט רנאן (Renan) טבע את המטבע המפורסם שהלאומיות היא מעין משאל עם המתחדש מדי יום, ראו: חרווה בן-ישראל, 'חקר הלאומיות כפנומן היסטורי', יוסף שלמון ואחרים (עורכים), לאומיות ופוליטיקה יהודית: פרספקטיבות חדשות, מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, ירושלים 1996, עמ' 60.

113 Naor, 'Jabotinsky's', p. 156, note 17
114 שלום רצבי, 'גזע, לאום ויהדות בהגותם הלאומית של מ"מ בובר וזאב ז'בוטינסקי: דיון משווה', בתוך: בראלי וג'ינוסר, איש בסער, עמ' 126-137.

115 מצוטט בתוך: אליעזר דון-יחיא, 'בין לאומיות לדת: התמורה בעמדת ז'בוטינסקי כלפי המסורת הדתית', בתוך: בראלי וג'ינוסר, איש בסער, עמ' 164.

של זמנו, והסיקו שהתייחסותו לגזע לא היתה מקובלת.¹¹⁶ בעקבות ביקורתו על היחס לנשים, שהוא הזכיר בה את מיל, סביר להניח שהושפע בדרך כזו או אחרת מספרו החשוב של מיל *The Subjection of Women*, שראה אור בשנת 1869.¹¹⁷ בספר זה הציע מיל דחייה תאורטית של דטרמיניזם ביולוגי עם אמונה חזקה בשיפור אופייני של אומות והתקדמותן.¹¹⁸ בנטון טוען כי השימוש העכשווי במונח 'גזע' חוטא לאמת ההיסטורית משום שניסיון לבחון את השימוש במונח במאה ה-19 בהקשר עכשווי מחמיץ את המשמעויות השונות שלו, ולכן בלתי אפשרי להסיק מכך מסקנות מחקריות תקפות, אלא רק בהקשר היסטורי מסוים.¹¹⁹ ז'בוטינסקי ידע מה הקונוטציות השליליות שבשימוש במונח 'גזע': 'שטות היא בכלל הנטייה לפסול דברי-טעם, הידועים והמקובלים מאז ומעולם, אך ורק מפני שנוצלו לרעה במינכן'.¹²⁰

השאלה אם קיים גזע יהודי העסיקה מאוד אנשי מדע ומחקר יהודים. לקראת סוף המאה ה-19, ובעיקר בראשית המאה ה-20, כאשר העניקה התנועה הציונית הכשר כביכול לזיקתם הלאומית של היהודים, ולא רק לייחודם הדתי או התרבותי, גבר זרם המחקרים שראו ביהודים ישות ביולוגית – גזע.¹²¹ מלבד העיסוק האקדמי, היו כאלה שעסקו בנושא מטעמים אפולוגטיים. תקופת מפנה המאה וגם לאחריה היתה זירה להתנגשות בין תאוריות וגישות שונות בנוגע ליחסי גומלין בין דת לגזע ולאומיות, לפיזיולוגיה ולפיזיולוגיה. המונחים 'גזע' ו'שמים' שימשו מטפורה בטקסטים רבים בתקופה הזו. המונח 'גזע' הובן לרוב על ידי יהודים בתקופה זו כמתייחס לסגולות רוחניות-תרבותיות, תודעה ונפש, לאומיות וניסיון היסטורי.¹²² במאמר 'גזע' משנת 1913 כתב ז'בוטינסקי

Georgios Varouxakis, 'John Stuart Mill On Race', *Utilitas* (10), 1 (1998), 116 pp. 17-18

117 מלבד פרסום הספר במערב אירופה, הוא התקבל גם ברוסיה בתיווכם של אינטלקטואלים מקומיים אשר ז'בוטינסקי הכיר את כתביהם, למשל מיכאלובסקי, ראו: Eileen Hunt Botting & Sean Kronewitter, 'Westernization and Woman's Rights: Non-Western Responses to Mill's *Subjection of Women*, 1869-1908', *Political Theory* (40), 4 (2012), pp. 473-477

118 Varouxakis, 'John Stuart', p. 25
119 Michael Banton, 'The Vertical and Horizontal Dimensions of the Word Race', *Ethnicities* (10), 1 (2010), pp. 127-140

120 ז'בוטינסקי, 'בין חוף לחוף', המשקיף, 2.4.1940; מצוטט בתוך: משה בלע, עולמו של ז'בוטינסקי: מבחר דבריו ועיקרי תורתו, דפוסיים, תל אביב 2002, עמ' 149.

121 רפאל פליק, ציונות והביולוגיה של היהודים, רסלינג, תל אביב 2006, עמ' 51-52.

122 למקרה של ז'בוטינסקי ראו: שביט וריינהרץ, דרווין, עמ' 253-256.

כי שני בני אדם השונים פיזיולוגית יגיבו על גירוי דומה תגובה פסיכית שונה לחלוטין. הוא הוסיף שאינו יודע להסביר זאת. הוא ציין כי לא קיים גזע טהור. כל קיבוץ 'גזעי' הוא בעל פסיכיקה 'גזעית' מיוחדת על אף השוני בין הפרטים מאותו קיבוץ.¹²³

ז'בוטינסקי הצביע על הקשר בין גוף לנפש וטען לקשר פסיכוסומטי ביניהם, כלומר הגזע – המבנה הפיזי של האדם – משפיע יכולותיו הנפשיות והקוגניטיביות. ז'בוטינסקי הוסיף כי תנאי הסביבה והטבע חשובים כגורמי ייצור, אך טען כי גורם הייצור החשוב ביותר הוא הפסיכיקה של האדם. מתקיימת פסיכיקה לאומית אשר משפיעה על כל תחומי התרבות הרוחנית, ובייחוד על הכלכלה.¹²⁴ ז'בוטינסקי ציין תכונות של השתייכות לאומית כמו גזע מובדל, טריטוריה, מסורת והיסטוריה, אולם קיימות לדעתו רק דרגות המתקרבות במידה כזו או אחרת אל הטיפוס האידאלי אשר אינו מתקיים במציאות. ז'בוטינסקי קבע בבירור כי העיסוק בנושא הגזע שייך לתחום המדע בלבד, ולעומת זאת מבחינה פוליטית מה שמכריע בנוגע להשתייכות לאומית הוא המומנט הפסיכי – כלומר העובדה של תודעה עצמית לאומית. אמנם מבחינה מדעית האומה היא גרעין שמכוסה בקליפה העשויה משכבות של היסטוריה, אקלים, סביבה וגורמי חוץ נוספים, אך כולם תמימי דעים כי אומה היא רצון. פריחה ושגשוג של כל 'מהות לאומית' בפני עצמה תוביל לשיתוף פעולה ותתרום להתפתחות אוניברסלית של האנושות.¹²⁵ בשל ההבדל בתכונות הפסיכיות כמו ההעזה להמצאת המצאות, כוח השכל, נכונות להשלמה עם מצב קיים, כל גזע שואף להיות אומה. רוצה לומר, שואף ליצור חברה נפרדת שכל דבר בה צריך להיות 'בצלמו ובדמותו' וליצור תרבות לאומית ייחודית.¹²⁶

123 במאמר 'חילופי מחמאות' משנת 1911 הוא טען כי אין הבדלים בין הגזעים וכולם שווים בערכם, כל אחד על פי דרכו. הגזע העילאי באמת הוא זה בעל ההכרה העצמית והגאווה. ראו: ז'בוטינסקי, כתבים: אומה וחברה, עמ' 147-158.

124 על טענה זו הוא חזר עשרים שנה מאוחר יותר, במאמרו 'הרצאה על ההיסטוריה הישראלית' (1933), שם, עמ' 161-168. סיכום של הדברים מובא בספרו מדינה עברית – פתרון שאלת היהודים, הוצאת ת.קופ, תל אביב 1937, עמ' 23-28.

125 זאב ז'בוטינסקי, 'גזע' (1913), כתבים: אומה וחברה, עמ' 125-134.

126 ז'בוטינסקי, 'הרצאה על ההיסטוריה הישראלית', שם, עמ' 162.

דמותו של ז'בוטינסקי במחקר משופעת כתיבה קטגורית, אשר יש לה שורשים עמוקים במחלוקות ההיסטוריות ובמאבקים שליוו את התנועה הציונית מראשית המאה הקודמת. הביוגרפיה האינטלקטואלית של ז'בוטינסקי מעלה במלוא עוזה את התנגשות הערכים הבלתי פוסקת שפקדה את מחשבתו בתקופה ההיסטורית הסוערת של מפנה המאה ה-20. ז'בוטינסקי חשב ופעל בתקופה שהפוליטיקה והתרבות יצרו תצורה קליידוסקופית של רעיונות ומונחים פוליטיים. אין טעם לראות במחשבתו מחשבה מונוליתית ולתאר את תפיסת עולמו במונחים חדר-גוניים. אף שמוצאו של ז'בוטינסקי ממזרח אירופה, הוא הושפע בעיקר מרעיונות ההשכלה של אירופה הקונטיננטלית. בשנות העשרים לחייו החליט ז'בוטינסקי להקדיש את חייו עבור הרעיון הציוני והחל לגבש את תפיסתו הלאומית. תפיסת הלאומיות של ז'בוטינסקי עוצבה בתוך המרחב הרעיוני שהוא שאב ממנו את השראתו. לתפיסת המונח 'גזע' ישנו חלק חשוב באופן שמבקרים בוחנים את הגותו הלאומית. כפי שראינו, אי אפשר להבין את משנתו הלאומית של ז'בוטינסקי ללא הקונטקסט ההיסטורי והרעיוני שהוא פעל בו והושפע ממנו. התמהיל המורכב של השפעות רעיוניות מגוונות תרם במידה מכריעה לגיבוש השקפת עולמו הכללית והלאומית. לתפיסתו, היה אפשר להיות בעל השקפה לאומית וליברלית בעת ובעונה אחת. במקומות רבים כתב על הסתירות הבלתי נמנעות שבהשקפות השונות. אפשר לומר כי ז'בוטינסקי נשא על שכמו את נטל ההתמודדות ויישוב סתירות בין גישה לאומית ומתבדלת ובין זו הליברלית. מניתוח כתביו עולה שהבין את ההתנגשויות האלה. בסיכומו של דבר, ז'בוטינסקי האינטלקטואל הבין כי למנהיג הלאומי אין הפריבילגיה של אנשי הרוח להגות בהתנגשות בין אמת אחת לרעותה. ישנם מקרים ששתי האמתות נכונות והתוצאה טרגית. על המנהיג הלאומי להכריע עבור טובת עמו – ויהי מה.

ביבליוגרפיה

אבינרי, שלמה. 1980. הרעיון הציוני לגווניו: פרקים בתולדות המחשבה הלאומית היהודית, עם עובד, תל אביב.
 בילסקי בן-חור, רפאלה. 2000. כל יחיד הוא מלך: המחשבה החברתית והמדינית של ז'בוטינסקי, דביר, תל אביב.
 בלע, משה. 2002. עולמו של ז'בוטינסקי: מבחר דבריו ועיקרי תורתו, דפוסים, תל אביב.

- בר-יוסף, חמוטל. 2000. 'הציונות והקוסמופוליט היהודי', בתוך: אניטה שפירא, יהודה ריינהרץ ויעקב הריס (עורכים), עידן הציונות, מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, ירושלים.
- גולומב, יעקב. 2002. ניטשה בתרבות העברית, הוצאת ספרים על שם י"ל מאגנס, ירושלים.
- גראור, מינה. 2007. כתבי זאב ז'בוטינסקי – ביבליוגרפיה: 1897-1940, מכון ז'בוטינסקי בישראל, תל אביב.
- דון-יחיא, אליעזר. 2004. 'בין לאומיות לדת: התמורה בעמדת ז'בוטינסקי כלפי המסורת הדתית', בתוך: אבי בראלי ופנחס גינור, איש בסער: מסות ומחקרים על זאב ז'בוטינסקי, הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, באר שבע.
- ויץ, יחיעם. 2009. 'יחסו של בן-גוריון לרביזיוניזם ולזרמיו', עיונים בתקומת ישראל, 19, עמ' 306-344.
- ז'בוטינסקי, זאב. 2001. לתיקונו של עולם: משנתו החברתית והכלכלית של זאב ז'בוטינסקי, המסדר על שם זאב ז'בוטינסקי, תל אביב.
- . 1998. 'בחוגים לספרות ולאמנות', האומה, 132, עמ' 463-467.
- . 1950. כתבים: אוטוביוגרפיה, הוצאת ע. ז'בוטינסקי, ירושלים.
- . 1937. מדינה עברית — פתרון שאלת היהודים, הוצאת ת.קופ, תל אביב.
- זיסר, ברוך. 1999. על ימין ועל שמאל: אשנב לשיח האידיאולוגי בן-זמננו, שוקן, ירושלים ותל אביב.
- זליגמן, חיים ויעקב גורן. 2007. זרמים במחשבה האירופאית במאה העשרים: בהשפעתם על היהדות והתנועה הציונית, יד טבנקין, רמת אפעל.
- חותם, יותם. 2007. גנוסיס מודרני וציונות: משבר התרבות, פילוסופיית החיים והגות לאומית יהודית, הוצאת הספרים על שם י"ל מאגנס, ירושלים.
- כץ, שמואל. 1993. ז'בו — ביוגרפיה של זאב ז'בוטינסקי, דביר, תל אביב.
- מנדס-פלור, פול. 2010. קידמה ונפתוליה: מאבקם של אינטלקטואלים יהודים עם המודרנה, עם עובד, תל אביב.
- מרקוביץקי, יעקב. 2000. 'ז'בוטינסקי ואיטליה: ממולדת רוחנית לתעוב הפאשיזם', האומה, 141, עמ' 74-82.
- נאור, אריה. 2009. 'השפעת הרוח האיטלקית על ציונותו של ז'בוטינסקי', האומה, 175, עמ' 38-45.
- . 2006. "גם לאפיקורסים יש חלק בסיני": לבירור יחסו של ז'בוטינסקי למורשת היהודית, עיונים בתקומת ישראל, 16, עמ' 131-170.
- נדבה, יוסף. 1985. עקרונות מנחים לבעיות השעה, מכון ז'בוטינסקי בישראל, תל אביב.

- פלך, רינה. 2002. 'האדם החדש' של המהפכה הציונית: השומר הצעיר ושורשיו האירופיים, עם עובד, תל אביב.
- פלך, רפאל. 2006. ציונות והבילוגיה של היהודים, רסלינג, תל אביב.
- צחור, זאב. 2004. 'ז'בוטינסקי וז'בוטיסקאים', בתוך: אבי בראלי ופנחס גינוסר (עורכים), איש בסער: מסות ומחקרים על זאב ז'בוטינסקי, הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, באר שבע.
- צחור, זאב. 2002. 'לדיון מחודש באישיותו ובתורתו של ז'בוטינסקי', האומה, 150, עמ' 129-132.
- קראפי, דניאל. 1992. 'מבוא', בתוך: זאב ז'בוטינסקי – אגרות 1898-1914, מכון ז'בוטינסקי בישראל, ירושלים.
- רצבי, שלום. 2004. 'גזע, לאום ויהדות בהגותם הלאומית של מ"מ כוכר וזאב ז'בוטינסקי: דיון משווה', בתוך: אבי בראלי ופנחס גינוסר (עורכים), איש בסער: מסות ומחקרים על זאב ז'בוטינסקי, הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, באר שבע.
- שביט, יעקב. 2009. 'היכן היא "המולדת הרוחנית": על עדות אוטוביוגרפית של ז'בוטינסקי ועל פרשנויותיה', בתוך: אליעזר בן-רפאל ואחרים (עורכים), היהודים בהווה – כינוס ופיזור: בהוקרה ליוסף גורני, יד יצחק בן-צבי, ירושלים.
- שביט, יעקב ויהודה ריינהרץ. 2009. דרווין וכמה מבני מינו: אבולוציה, גזע, סביבה ותרבות – יהודים קוראים את דרווין, ספנסר, באקל ורנאן, הקיבוץ המאוחד, בני ברק.
- שביט, יעקב. 2001. 'זאב ז'בוטינסקי: בין לאומיות ליברלית ללאומיות רומנטית', גשר: כתב-עת לעניינים יהודיים, 47, 144, עמ' 27-36.
- . 1986. המיתולוגיות של הימין, בית ברל, צופית.
- . 1984. 'השימוש של משכילים יהודים במזרח אירופה במשנתו של הנרי תומס באקל', ציון: רבעון לחקר תולדות ישראל, 39, עמ' 401-412.
- . 1978. מרוב למדינה – התנועה הרוויזיוניסטית: התוכנית ההתיישבותית והרעיון החברתי 1925-1935, יריב-הדר, תל אביב.
- שכטמן, יוסף. 1959. זאב ז'בוטינסקי: פרשת חייו, קרני, תל אביב.
- שלמון, יוסף. 1996. לאומיות ופוליטיקה יהודית: פרספקטיבות חדשות, מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, ירושלים.
- שמעוני, גרעון. 2001. האידיאולוגיה הציונית, הוצאת ספרים על שם י"ל מאגנס, ירושלים.
- שפירא, אניטה. 2002. 'המיתוס של היהודי החדש', בתוך: יעקב גולומב, ניטשה בתרבות העברית, הוצאת ספרים על שם י"ל מאגנס, ירושלים.

- Aberbach, David. 2003. 'Hebrew Literature and Jewish Nationalism in The Tsarist Empire, 1881-1917', in: Zvi Gitelman (ed.), *The Emergens of Modern Jewish Politics: Bundism and Zionism in Eastern Europe*, Pittsburgh, Pa: University of Pittsburgh Press.
- Banton, Michael. 2010. 'The Vertical and Horizontal Dimensions of the Word Race', *Ethnicities*, 10, 1, pp. 127-140.
- Beck, Naomi. 2005. 'Enrico Ferri's Scientific Socialism: A Marxist Interpretation of Herbert Spencer's Organic Analogy', *Journal of the history of Biology*, 38, pp. 301-325.
- Biddiss, Michael. 2009. 'Intellectual and Cultural Upeaval, 1890-1945', in: Nicholas Atkin, *Themes in Modern European History*, London: Routledge.
- Borello, E. Mark. 2004. '“Mutual Aid” and “Animal Dispersion”': An Historical Analysis of Alternatives to Darwin', *Perspectives in Biology and Medicine*, 47 1, pp. 15-29.
- Botting, Hunt Eileen & Sean Kronewitter, 2012. 'Westernization and Woman's Rights: Non-Western Responses to Mill's Subjection of Women, 1869-1908', *Political Theory*, 40, 4, pp. 466-496.
- Burrow, John. 2006. 'A Common Culture? Nationalist Ideas In 19th-Century European Thought', *History of European Ideas*, 32, pp. 333-344.
- Clark, Martin. 1996. *Modern Italy*, Harlow, England: Longman.
- Conforti, Yitzhak. 2011. '“The New Jew” in the Zionist Movement: Ideology and Historiography', *The Australian Journal of Jewish Studies*, 25, pp. 87-118.
- Conversi, Daniele. 2009. 'Art, Nationalism and War: Political Futurism in Italy (1909-1944)', *Sociology Compass*, 3, 1, pp. 92-117.
- Corner, Paul. 2002. 'State and Society, 1901-1922', in: Adrian Lyttelton (ed.), *Liberal and Fascist Italy — 1900-1945*, Oxford: Oxford University Press.
- Duggan, Christopher. 2000. *A Concise History of Italy*, Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Dukes, Paul. 1998. *A History of Russia: c. 882-1996*, London: Macmillan.
- Frankel, Jonatan. 2009. *Crisis, Revolution and Russian Jews*, Cambridge: Cambridge University Press.

- Glants, Musya. 2003. 'Between Two Worlds: The Dual Identity of Russian-Jewish Artists in The Late Nineteenth Century', in: Michael Berkowits, Susan Tananbaum and Sam Bloom (eds.), *Forging Modern Jewish Identities: Public Faces and Private Struggles*, London: Vallentine Mitchell.
- Goldstien, N. Yaacov. 2002. 'Labour and Likud: Roots of their Ideological-Political Struggle for Hegemony Over Zionism, 1925-1935', *Israel Affairs*, 8, pp. 1, 79-90.
- Hart, R. Pierre. 1998. 'The West', in: Nicholas Rzhevsky (ed.), *The Cambridge Companion to Modern Russian Culture*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Header, Harry. 2001. *Italy: A Short History*, Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Horowitz, Brian. 2008. 'How Jewish Was Odessa? The Society For The Promotion of Enlightenment As an Innovative Agent of an Alternative Jewish Politics', in: Samuel C. Romer and Blair A. Ruble (eds.), *Place, Identity and Urban Culture: Odesa and New Orleans*, Washington DC: Woodrow Wilson International Center For Scholars – E-text.
- Hosking, Geoffrey. 2001. *Russia and Russians: A History*, Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press.
- Imbrulia, Girolamo. 2010. 'Benedeto Croce and The Problem of Enlightenment', *History of European Ideas*, 36, pp. 101-111.
- Isabella, Maurizio. 2006. 'Exile and Nationalism: The Use of The Risorgimento', *European History Quarterly*, 36, pp. 493- 520.
- Jones, H. S. 2006. 'The Idea of The National in Victorian Political Thought', *European Journal of Political Theory*, 5, 12, pp. 12-21.
- Killiger, L. Charles. 2002. *The History of Italy*, Westport, Conn: Greenwood Press.
- King, Simon. 2007. *Insect Nations: Visions of The Ant World From Kropotkin to Bergson*, UK: InkerMen Press.
- Lambroza, Shlomo. 1987. 'The Tsarist Government and The Pogroms of 1903-06', *Modern Judaism*, 7, 3, pp. 287-296.
- Lederhendler, Eli. 2008. 'Classless: On The Social Status of Jews in Russia and Eastern Europe in Late Nineteenth Century', *Comparative Studies in Society and History*, 50, pp. 509-534.

- Leopold, David. 2008. 'Max Stirner', *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2008 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL – <<http://plato.stanford.edu/archives/fall2008/entries/max-stirner/>>.
- Levy, Carl. 2007. "'Sovversivismo": The Radical Political Culture of Otherness in Liberal Italy', *Journal of Political Ideologies*, 12, 2, pp. 147-161.
- Limiti, Giuliana. 2008. 'Garibaldi and Mazzini: Thought and Action', *Journal of Modern Italian Studies*, 13, 4, pp. 492-502.
- Lowe, Heinz-Dietrich. 2004. 'Pogroms in Russia: Explanations, Comparisons, Suggestions', *Jewish Social Studies*, 11, pp. 16-23.
- Makarov, V. G. 2008. '*Pax Russia: The History of The Eurasianist Movement and The Fate of The Euroasianists*', *Russian Social Science Review*, 49, 6, pp. 49-72.
- Nakhimovsky, Alice. 1987. 'Vladimir Jabotinsky, Russian Writer', *Modern Judaism*, 7, 2 (1987), pp. 151-173.
- . 1992. *Russian-Jewish Literature and Identity: Jabotinsky, Babel, Grossman, Galich, Roziner, Markish*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Naor, Arye. 2011. 'Jabotinsky's New Jew: Concept and Models', *Journal of Israeli History: Politics, Society, Culture*, 30, 2, pp. 141-140.
- Penkower, Noam Monty. 2004. 'The Kishinev Pogroms of 1903: A Turning Point in Jewish History', *Modern Judaism*, 24, 3, pp. 187-216.
- Peters, Rik. 2010. 'Italian Legacies', *History and Theory*, 49, pp. 115-129.
- Pinto, Vincenzo. 2004. 'Between *Imago and Res*: The Revisionist-Zionist Movement's Relationship With Fascist Italy, 1922-1938', *Israel Affairs*, 10, 3, pp. 90-109.
- Riga, Liliana. 2006. 'Ethnonationalism, Assimilation, and The Social World of The Jewish Bolshviks in *Fin de Siècle* Tsarist Russia', *Comparative Studies in Society and History*, 48, pp. 762-797.
- Rudman, W. Harry. 1940. *Italian Nationalism and English Letters: Figures of The Risorgimento and Victorian Men of Letters*, New York: Columbia University Press.
- Rutledge, C. Louis. 2006. 'The Fable of The Bees By Bernard Mandeville (1670-1733) and It's Influence in Literature and Economic Theory', *American Entologist*, 3, pp. 134-136.

- Scherr, P. Barry. 2011. 'An Odyssey: Vladimir Jabotinsky's The Five', *Slavic Review*, 20, 1 (Spring), pp. 94-115.
- Schlaflly Jr L. Daniel. 2008. 'The Great White Bear and The Cradle of Culture: Italian Images of Russia and Russian Images of Italy', *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 9, 2, pp. 389-406.
- Schreuder, D. M. 1970. 'Gladstone and The Italian Unification, 1848-1870: The Making of A Liberal?', *The English Historical Review*, 85, pp. 475-501.
- Service, Robert. 2005. *A History of Modern Russia*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Shavit, Yaakov. 1985. 'Politics and Messianism: The Zionist Revisionist Movement and The Polish Political Culture', *Studies in Zionism*, 6, 2, pp. 229-246.
- . 1988. *Jabotinsky and the Revisionist Movement 1925-1948*, London: F. Cass.
- Shindler, Colin. 2001. 'Jabotinsky and Ukranian Nationalism: A Reinterpretation', *East European Jewish Affairs*, 31, 2, pp. 122-131.
- Stanislawski, Michael. 2001. *Zionism and The Fin de Siècle: Cosmopolitanism and Nationalism from Nordau to Jabotinsky*, Berkeley: University of California Press.
- . 2005. 'Interduction', in: Ze'ev Jabotinsky, *The Five: A Novel of Jewish Life in Turn-of-the-Century Odessa*, Ithaca: Cornell University Press.
- Varouxakis, Georgios. 1998. 'John Stuart Mill On Race', *Utilitas*, 10, 1, pp. 17-32.
- Whitaker, B. Stephen. 2002. *The Anarchist-Individualist Origins of Italian Fascism*, New York: Peter Lang.
- Williams, C. Robert. 1999. *Russia Imagined: Art, Culture and National Identity, 1840-1995*, New York: Peter Lang.
- Ziegler, E. Charles. 1999. *The History of Russia*, Westport, Conn: Greenwood Press.
- Zouplna, Jan. 2008. 'Revisionist Zionism: Image, Reality and The Quest For Historical Narrative', *Middle Eastern Studies*, 44, 1, pp. 3-27.